پێشەوا قازی محەمەد لەناو ڕووناکیی مێژوودا

نووسینی: مەحموود مەلا عیززەت
ئـــامـــادەکردنی: فاڕووق فـــەرهاد

پێڕست:

پێشەکی... ٣
ڕۆڵی مێژوویی سەرکردە.. ٤
هاتنە مەیدانی سیاسییەوە.. ١٣
گفتوگۆ و خودمختاری... ٣٠
لە سەرۆک کۆمارییەوە بۆ ناو زیندانی دوژمن.................................. ٣٥
دوای ڕووخانی کۆمار ئازەربایجان... ٣٨
پێشەوا لە هەر دوو مەحکەمەدا... ٤٧
ساتەکانی نێوان بڕیار و جێ بە جێ کردن.. ٥٠
بەرەو سێدارە... ٥٣
پەراوێز و تێبینییەکان... ٦١

پێشەوای گەل، ڕابەری حیزبی دێموکراتی کوردستان، سەرکۆماری کوردستان. ئەو نازناو و پلە و پایانە، هەر لەخۆوە و بە ڕێکەوت یا بە هێز و سەپاندن، لەناو نەریتی تایەفەگەری و عەشایەری و بە وەراسەت دەست قازی محەمەد کەوتن، یان وەک شەخسییەتێکی ناسراو، خاون ڕێز و زانا و بەتوانا، سیاسییەکی دەرکەوتوو لە مامەڵەی ناو کاری ڕۆژانە و خەباتدا، کۆمەڵانی خەڵک بە خواستی خۆیان کردیانە نازناوی سەرکردەکەیان؟

هەیە وا بیر دەکاتەوە کە ئەوەی لەسەر قازی محەمەد نووسراوە، زیاتر لە سنووری پیاهەڵدان و گەورەکردندا بووە، لەناو سنووری نیشتمان پەروەری و هەستی نەتەوایەتی و شانازیکردنی بە ئەزموونەکەی کۆماری کوردستانەوە نووسراون.

هەشە بێمروەتانە نەزان و هەرزەکارانە، لەناو بیری تۆڵەسێنانەی پڕ لە ڕق و کینەی ڕەش باسی پێشەوایان کردووە و ئەزموونەکەیان نرخاندووە. لەناو ئەونەدا، نووسەری خۆماڵی و بیانی گەڵی ڕاستی و خەسڵەت و زانیاریی بەکەڵک و لێکۆڵینەوەیان نووسیوە. نرخاندنی لۆجیکانەیان کردووە، ئامازەیان بۆ ڕەخنە و کەموکورتییەکان، هەڵە و بۆشاییەکان کردووە. لێرەدا هەوڵ ئەدەم لە چەند لایەنێکی ژیانی پێشەوا قازی محەمەد بدوێم، بە پەنابردنە بەر زۆر لە نووسینی ئەو نووسەرانە.

ڕۆڵی مێژوویی سەرکردە (١):

یەکێ لە گرینگ ترین هۆ و هۆکارە چارەنووس سازەکان لە پرۆسەی ڕزگاری و سەربەخۆیی هەر گەل و نەتەوەیەک، سەرکردە و سەرکردایەتییە، چونکە هاوپەیوەندییەکی توندوتۆڵ و گرێدراوی بە سەرجەم فاکتور و هەلومەرجەکانی ترەوە هەیە. ئەم هۆ و ڕۆڵەی بۆ کورد و گەلانی هاووێنەی کاریگەرانەتر خۆی دەنوێنێ، سەبارەت بەو هۆیانەی کە لای خوێنەر شارراوە نین. هەر لەبەر خۆدی ئەو هۆیانەشە کە نرخ و سەنگی ڕۆڵی مێژوویی هەر سەرکردەیەک و سەرەنجامی خەبات هەر بەتەنها لە سەرکەوتن و ڕزگاری و گەیشتنە ئامانجدا نییە. هەر ئەم لایەنە بە تاکە پیوانە ناژمێردێ. بەڵکوو هاوشان بەوە لە پێچەوانەکەشی دایە، لە ساتەکانی نووشستی و شکستیدایە، لەوەشدایە لەبەر دەمیان لەناو کارەساتی ژێرکەوتندا تا چ ئەندازەیەک گەل لە سەرئەنجامی بار و دۆخەکە، لە کارەسات و نەهامەتیی ناو کارەساتەکە سەرفەراز دەکرێ، وزە و هێز و توانای لە تێکوپێکشکان لادەدرێ و بۆ هەلو دەرفەتی تر دەپارێزێ.

ئەگەر لە ڕوانگەی ئەو بۆچوونەوە سەرنجێکی ورد و بابەتییانەی ناڵەباریی جیۆپۆلیتیک و جیۆستراتیجی هاوپەیوەند بەو زەمینە کە کۆماری کوردستانی لەسەر دامەزرا، ناڕەسیویی هەلومەرج و عەردی ئامادە نەبوو، هۆ و هۆکارە ناکامڵە خۆییەکان، فرەدوژمن و ڕۆڵی خراپی زلهێزەکان، نەبوونی دۆستی ستراتیجی، ئاڵۆزی و گرفتە سەرهەڵداوەکانی ڕۆژانی پێش ڕووخاندنی کۆمار... هتد بدەین و،

بزانین ئەوانە، وەک کەمێکی تر زیاتر ڕووناکاییان دەخەینە سەر، لە یەک ساتدا ڕووبەڕووی پێشەوا قازی محەمەد، وەک سەرۆک کۆمار بوون، وا تێدەگەین کە ئەو لەبەردەم سێڕێیانێکی یەک لە بەڕوونیش بڕیاری خۆی بدات، بڕیارێک کە کۆمار و تێکۆشەران و دڵسۆزانی دەخستە بەردەم ڕووبەڕوو بوونێکی خۆلێلانەدەر، لەناو ئەو هەلومەرجانەدا بەرگری لە کۆمار بکەن، یا بکشێنەوە و خەڵک بۆ ئەرتەش بەجێ بهێڵێن، وەیان خۆی بەدەستەوە بدات و بە مەزەنەی خۆی، گەل لە کارەسات و مەهاباد لە وێرانکردن ڕزگار بکات، بەڵێنەکەی خۆشی بەو جۆرە بهێنێتە دی.

هەڵبژاردنی ڕێگای سێیەم، دیاردەیەکی هێندە هەستیار و نامۆ بوو کە دەبێ زیاتر لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێ، وەڵامی زۆر پرسیار بدرێتەوە.

بۆ ئەوەی پێشەوا بناسین، لە ڕۆڵی سیاسی و دید و بۆچوونی بگەین لەدوابڕیار و چارەنووسەکەی حاڵی بین، دەبێ باس و لێکۆڵینەوەی بابەتییانە و هەمەلایەنەی ئەزموونەکە بکرێ، دەبێ لە ژیانی پێشەوا، ئایینی، کۆمەڵایەتی، سیاسی و دیپلۆماسی، ڕۆشنبیری، سەربازی، باری سەرنج و بۆچوونی نەتەوایەتی و نیشتمانی شارەزا بین، چونکە هەر بەوانەش نرخاندنی زانستییانەی ڕۆڵ و جێگە و بڕیارەکانی دەکرێ.

بۆ ناسینی قازی محەمەد و زانیاری سەرەتای ژیان و شێوەی پەروەردە و پێگەیشتنی با جارێ پەنا بەرینە بەر سەرچاوەی

ڕەسەنی سەردەمەکە (ڕۆژنامەی کوردستان) با بزانین لەو ڕووەوە چی تۆمارکراوە:

حەزرەتی پێشەوای کوردستان محەمەد قازی کوڕی ئاغا میرزا عەلی مرحوومە لە بانەمەڕ (اردیبهشت) ١٢٧٩ هـ . شمسی بەڕانبەر بە ٢ی مەحرم ١٣١٨ هـ . ق لە شاری مەهاباد لە دایک بووە. ئەم زاتە زۆر بە چاکی لەژێر دەستی باب و دایکی دا پەروەردە کرا..... دوای خوێندنی چەن ساڵێکی کوردی و فارسی دەستی بە خوێندنی سەرەدای نحو و سەرف کرد هەروا ئیدامەی بە خوێندندا تا لە علوومی مەقوول و مەنتقدا، نحو، سەرف، منتەق، بلاغە، ئوسوول، فقە، کەلام... فارەغ التەحسیل بوو... بێ وچان لە ڕووی خوێندن و زیادکردنی مەعلوومات و فێربوونــی زمانی بێگانەدەگەڕا، تا توانی بە وەسیلەی مامۆستای تاتبەتی زبانی ئینگلیسی، رووسی، فەرانسی بخوێنێ و بێجگە لەم سێ زمانە و زمانی زگماکی خۆی کە کوردیە زمانی عەرەبی، فارسی و تورکێشی زۆر باش دەزانی.

حەزرەتی محەمەد قازی پێشەوای کوردستان هەر لە منداڵیەوە خاوەنی گیانێکی بەرز و بەهێز و نیشانی گەورەتی، شوجاعەت. لە خۆبوردن دەویدا دیاری دەدا... بێ وچان لە حقووقی هەموو کوردێک بە تایبەتی هەژاران و لێ قەوماوان لە هەموو جێگایەکدا دفاعی کردووە و دەیکا.

بە تەوری کوللی ڕەشتەی کاروباری مەهاباد، سیاسی، کۆمەڵایەتی و... حەتا دە دەوری دیکتاتۆری رەزا خاندا دە دەستی دابوو... کاروباری حکومەتیش بێ موداخلەی وی حەل نەدەکرا و جێ بە جێ نەدەبوو... ئامۆژگاران و شاگردانی مەدارەس بە وەسیلەی ڕەهبەری خۆیان موناسباتی سیاسیان دەگەڵ ئەحزابە ئازادیخوازەکانی عێراق، تورکیە، سوریا، بۆنیاد دەنا، وەختێ کە رەزاخانی فاشیست لە کوردستان نفووزی پەیدا کرد و بە دەستووری مەقاماتی فاشیستی لە سەرۆکی فەرهەنگ لابرا...جەنابی محەمەد قازی دەگەڵ دوژمنانی شەخسی خۆی بەمووودارا و دەگەڵ دۆستان بەوەفایە، بەڵام ناتوانێ لە مووقابیل دوژمنانی نیشتماندا مووودارا بنوێنێ.(٢)

دیسان ڕۆژنامەی کوردستان و گەلێ نووسەر بیانی فارسی، هەندێ خەسڵەت و ڕەفتاری ئەویان باسکردووە کە: شارەزای مەسەڵەکانی ئایین، سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی بووە. پاش هەڵسەنگاندن و لێکۆڵینەوە بڕیاری خۆی ئەدا ئیتر دوای ئەوە نەیدەگۆڕی... ماڵەکەیان پەناگەی هەموو ئەو کەسانە بووە کە دەکەوتنە ناو کێشە و گرفتەوە. زۆر لەو کچ و ژنانەی تووشی کێشە و پەژارە و گرفت دەبوون پەنایان بۆ قازی محەمەد دەبرد. کەسێکی بە دەم و زمان... پتەو تا ڕادەیەک دیکتاتۆر. لە بینینیدا بەرامبەرەکەی ناچار دەبوو ڕێزی لێبگرێ. ئەوانەی لەنزیکەوە بینیبوویان بەباشی بۆیان دەرکەوتبوو کە چ شەخسییەتێکی هەیە، هەروەها فرە زوو تێگەیشتبوون کە ئەو چلۆن لە هەموو جێگایەک بۆتە سیمبۆلی کوردایەتی، لەسەرخۆ و مەتین، بە ئارامی قسەی دەکرد.(٣) پێش

ئەوەئ باوکی ئیجازەی قازێتی بداتێ سەرۆکایەتی مەعاریف و ئەوقافی مەهابادی لە ئەستۆدا بوو(٤) پیاوێکی ئاگادار و بەڕەوشت و هێمن و دانا... لە خێزانێکی ناودار... پیاوێکی سیاسی بوو... مێژووی کۆنی کوردستانی خوێندبووەوە.(٥)

تا ئەو سەردەمە هیچ سەرکردەیەکی کورد وەک ئەم تینووی بڵاوکردنەوەی خوێندن و خوێندەواری نەبووە، ڕۆشنبیر و زانایانە، هەر پێش بڵاوکردنەوەی دامەزراندنی کۆمار، لەناو ئەو قەوارە خودمختارییەی هێنرایە ئاراوە زمانی کوردیی کردە زمانی خوێندن خوێندنی قوتابخانەی بۆ کوڕ و کچ کردە زۆرەملێ: لەو تاریخەوە تا ١٠ ڕۆژی دیکە هەر کەسێک کوڕ و کچی هەبێ کە عومری ئیقتەزای خوێندن بکا دەبێ بینێرنە مەدرەسە ئەڵبەتە هەر کەس لەو ئەمرە ڕوو وەرگێڕێ بە توندترین مووجازات تەنبی دەکرێ.(٦)

بۆ سەردەم و ڕۆژگارێکی وەک ئەو دەمەی کۆمەڵی کوردەواری، لە زانایەکی ئاینییەوە بڕیارێکی وا هەستیار، هەنگاوێکی مەزن بووە بەو جۆرە خواستی بوو کە کورد لە نەخوێندەواری ڕزگاری بکات، پێشەوا قازی محەمەد ڕووناکبیرێکی هەڵکەوتوو کە وێنەی لە ڕۆژگاری ئەو کاتەی نەتەوەی کورددا زۆر کەم بەدی دەکرا... گوڵێک بوو لە سەحرا ڕوابوو، بەڵام دیسانەکە لە گەلی خۆی نزیک بوو... دەرد و ئازار و هیوا و ئاواتەکانی زۆر باش تێگەیشتبوو... ئەوەندە خۆشەویست بوو... کە خەڵک خۆی نازناوی پێشەوای پێ دابوو...(٧) دیسان هەر قاسملو دەنووسێ: شەخسییەتی قازی محەمەد پێویستی بە لێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە. ئەو شەخسییەتە مەزنە لە مێژووی

گەلی کورددا پلە و مەقامێکی تایبەتی و بەرزی هەیە. قازی محەمەد لە شارستانییەت و زانستی تازە و هەروەها وەزع و ڕووداوەکانی جیهانی تەواو شارەزا بوو.

پێشەوا قازی محەمەد

ڕۆڵی دەرکەوتووی قازی محەمەد و شیاویی بۆ ڕابەر، لەو کاتانەوە باشتر دەرکەوت کە هەلومەرجی کەمێ لەبار ڕەخسا بۆ پێکهێنانی داموودەزگای خۆماڵی بۆ خۆبەڕێوەبردن، پێش ئەو دەس پێش خەرییەش، هەر دوای داگیرکردنی هەندێ ناوچەی ئێران، مەهاباد کەوتە بەر مەترسی هێرشی و تالانی هەندێ تیرەو هۆزی کورد خۆی ئەو لە هەموو کەس زیاتر بە پەرۆش بوو.

لە دانیشتنێکدا لەگەڵ مامۆستا " مەلا ڕەحیمی عەباسی " و قسە و باس و پرسیار لەسەر بارووdۆخەکە و ساتەکانی ئەو ڕۆژگارە ئەم سەرگوزەشتەیەی بۆ باس کردین:

شەوێکی لە دەرگا درا... کە کردمەوە، ڕوانیم قازی محەمەد بۆ خۆی بوو، پاش سەلام و هەواڵپرسین، گوتی: تفەنگت هەیە؟ گوتم: بەڵێ. گوتی: دە هەستە چیت فیشەکیش هەیە هەڵیان بگرە و با بڕۆین. گوتم: بۆ کوێ؟ گوتی: دەڵێن ئەمشەو مەنگوڕ دێنە سەر مەهاباد. پێکەنیم. گوتی: بۆچی پێدەکەنی! دەزانم دەڵێی قازی... ئێمە بە دوو تفەنگ چیمان پێدەکرێ... ئیجا گوتی: دەسا خۆت... چونکە ئەوان بە شەو دێن... کە تەقە ڕووبەڕوویان دەبێ، نازانن ئێمە چەند تفەنگین... وا دەزانن پێنج سەد بۆیان دانیشتوون... ئەو شەوە چووین، بەڵام هیچ ڕووی نەدا. بۆ سبەینێ کە پێشەوام دیتەوە پرسیم: کەچی کردووە؟ گوتی: بۆ ئەمشەوی سێ سەد چەکدارم هەیە.(٨)

زۆر مەبەستی بوو ئارام و ئاسایش باڵ بەسەر کۆماردا بکێشن، هەر زوو پۆلیس و پارێزەرانی ئاسایش لە مەهاباد ڕێکخران.

چەند گەلەکەی خۆش دەویست هێندەش بە تەنگ گەلانی ترەوە بووە، چونکە: چوارچێوەیەکی فیکری زۆر بەربەرینی هەبوو و نێونەتەوەیی بیری دەکردەوە، هەموو نەتەوەکانی دنیای خۆش دەویست. مایەیەکی زۆر بۆ زمان و ئەدەبیاتی کوردی دانا و بایەخێکی زۆری پێدا، ڕەنگە وجود و دەوری چالاکانەی دوو شاعیری گەنج، هەژار و هێمن، لەو هەڵوێستەی قازیدا فرە تەئسیری

هەبووبێ.(٩) بۆیە لای مەبەست بوو کە زمانی کوردی پێش بکەوێ و پاکژ بکرێ، بۆ پاککردنەوەی زمانەکە لە وشەی زمانانەی لەڕێی داگیرکردن و سەپاندنی کولتورێکی نامۆ بە کورد کاری خۆیان کردبووە سەری، کۆڕێکی دامەزراند تا وشەی فارسی و عەرەبی بە وشەی کوردی بگۆڕردێن.

ڕاوەستاو لە ڕاستەوە: ڕەحیم جەوانمەردی قازی، جەعفەر ئاغای کەریمی، محەمەدی نانەوازادە، سەدیق حەیدەری، عەزیز سدیقی

دانیشتوو لە ڕاستەوە: هەژار، پێشەوا قازی محەمەد. مامۆستا هێمن

هاتنە مەیدانی سیاسییەوە:

سەرەتای چالاکی: هەستی نیشتمانپەروەری و خۆشەویستی نەتەوە لای قازی محەمەد هەر بە سۆزێکی سادە و دوور لە چالاکییەوە نەوەستا، بەڵکوو بە هۆی ئەوانەوە و سەبارەت بەوە کە لە خێزانێکی ناسراو و نیشتمانپەروەردا پەروەردە بوو هەر لە سەرەتای ژیانییەوە تێکەڵی چالاکی سیاسی بوو. "لە ساڵەکانی ١٩٢٧ـ١٩٣٠ دا کۆمەڵێکی زۆر بچووکی سیاسی کورد دامەزرابوو کە لەگەڵ ڕاپەڕینی ئارارات و خۆیبوون پەیوەندی هەبوو، وە لەگەڵ کوردستانی عێراقیش جاروبار پەیوەندی ڕادەگرت، ئەوانەی لە بەڕێوەبردنی ئەم کۆمەڵە بچووکەدا ناسرابن بریتی بوون لە (قازی محەمەد، شێخ ئەحمەدی سربڵاوا، قازی کاکە حەمەی بۆکان، مەلا محەمەد سادقی قزلْخی و مەلا ئەحمەد فەوزی). (١٠)

ئەو جۆرە پەیوەندییە سیاسییانە، لەگەڵ ڕۆژدا فراوانتر دەبوون، زیاتر لەسەر گۆڕەپانی تەسکی سیاسەتی ئەو سەردەمەدا لای ڕۆشنبیران دەردەکەوت. بۆیە هەندێ لە ڕۆشنبیرانی کۆمەڵە (ژ ـ ک ـ کۆمەلەی ژیانەوەی کورد) کەوتنە سەر بیری خۆ نزیک کردنەوە لێی تا لە ئۆکتوبەری ١٩٤٤دا لە کۆبوونەوەیەکی نهێنی و تایبەتی بوو بە ئەندامی کۆمەڵە و ناوی نهێنی (بینایی) لێنرا. "هەرچەندە قازی محەمەد ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی نەبوو، بەلام ڕابەری و دەمڕاستی کۆمەڵە هەر ئەو بوو".(١١)

دوای ئەم ڕووداوە ژ. ک گەشەی چاوێنی دەست پێکرد دانیشتوانی شار و دێهاتی هەر لە مەهابادەوە تا شنۆ و نەغەدە و بۆکان و

سەرووی سەقز کەوتنە سەر بیری هاوبەشی کردن، زۆر لە تیرە و هۆزەکان بە هاندانی سەرۆکەکانیان لە ژ ـ ک دا بوونە ئەندام. پەیوەندی بە بەشەکانی تری کوردستانەوە زیاتر دەبوو، لقی کوردستانی عێراق کە بە لێپرسراوەتی مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد دامەزرابوو، چالاکییەکانی زیاتر دەبوو... بە نامەیەکی تایبەتی پەیوەندی بە بارزانی، کە ڕابەری شۆڕشەکەی بارزانی دەکرد، کرابوو. تا لە مەرام و مەبەستی بگەن. بۆ نەخشەی هاوکاری و یارمەتی.

لەو سەردەمانەدا کە چالاکی و هاتووچۆ زیاتر دەبوون، قسە و باس لەسەر دامەزراندنی کۆماری بۆ کورد گەرمتر دەبوو. وەک باسیش دەکرێ سۆڤیەتەکانیش ئامۆژگارییان کردبوو کە کاتی ئەوە هاتووە لە جێگای کۆمەڵەی ژ ـ ک، حیزبێکی دێمۆکرات دابمەزرێنرێ. ئەم بیرە لەناو ڕۆشبیرانی کۆمەڵەشدا قسەی لەسەر دەکرا. هەر وەک هێمنی شاعیر باسی دەکات:

" دەستەیەک لە ڕووناکبیران و ئەندامانی کۆمەڵەی ژ ـ ک هاتنە سەر ئەو بڕوایە کە جێ بە جێ کردنی بەرنامەی کۆمەڵە لە هەلومەرجی ئێستای جیهان و کوردستاندا ئیمکانی کەمە، بۆیە بەرنامەیەکی کورت و نوێیان کە لەگەڵ هەڵومەرجی ئەو سەردەمەدا دەگونجا گەڵاڵە کرد و لە ڕۆژی سێی خەزڵوەری ١٣٢٤ ـ ١٩٤٥ یەکەم کۆنگرەی حیزب دێمۆکراتی کوردستان لە شاری مەهاباد گیرا.(١٢)

ڕۆڵی قازی محەمەد لە خەملاندنی بیری دامەزراندنی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان، بە بەستنی یەکەم کۆنگرە و دارشتنی بەرنامە و نووسینی ئاگاداری لەمەڕ دامەزراندن، زۆر دیار و کاریگەر بوو. بەتایبەتی هەموو لەبەردەم گۆڕانێکی گەورەترا بوون جەماوەری حیزبەکە و ڕێکخستنەکەی، بە جۆرێ بەرین بوو کە نەدەتوانرا بە ماوەیەکی کورت بگیرێنە باوەش، داخوازییە: کۆمەڵایەتی، ئابووری، ڕۆشنبیری و سیاسییەکان ڕوون و ئاشکراتر کران، قازی محەمەد وەک ڕابەری حیزب جێگەی پتەوتر و خۆشەویست تر دەبوو.

ئەو گۆڕانەی کە هەمیشە جێگەی ڕەخنە و مشتومڕ بووە" ئامانجە مێژووییەکەی نەتەوەی کورد" بوو کە کۆمەڵەی ژ ـ ک کردبوویە دروشم و ستراتیجی خۆی،" یەکگرتنەوە و سەربەخۆیی کوردستان " گۆڕدرا. ئەگەر لە ڕووی باری نێودەوڵەتان، هەڵوێستی یەکێتیی سۆڤیەت بار و دۆخ و هەلومەرجە جۆییەکان، جیۆپولیتیک و جیۆستراتیجی لەمەڕ کوردستان، ڕژێمی تاران، هەلوێستی گەلی فارس بەرامبەر مافی چارەنووسی کورد، بیروڕای حیزبە ئێرانییەکان بە چەپ و پێشکەوتنخوازەکانیشەوە... هتد ئەگەر بە لەبەر چاوگرتنی جۆری سازانی ئەوانە لەگەڵ ئەو گۆرانە، وەک هەنگاوێ لە وەدەستهێنانی مافە نەتەوایەتییەکان، ئەو هەنگاوە بۆ ئەو گۆڕانە، بنرخێنرێ، وا بۆ ئەو سەردەمە هەر دەتوانرا ئەوە بکرێ، چونکە کاروبار و ڕووداوەکان نە لە دەست کورددا بوون و نە بە حەزی کورد دەسووڕان. بۆیە تا ئێرە هەڵەیەک نەکرابوو کە زیانی

گەورە، کاتی، ڕاستەوخۆ لە جووڵانەوەی نیشتمانی کورد و کۆمار بدرێ. بەڵام هەڵەی گەورە لەوەدا بوو کە ئەو گۆڕانە کرا بە ستراتیجی جووڵانەوە تا ئەو کاتە و تا ئەوێ گۆڕانەکە بۆ خۆگونجاندن بوو لەگەڵ هەلومەرجەکاندا. بەتایبەتی ئەوە زیاتر لە بەرنامە و لە پرۆسەی گفتگوگۆدا دەردەکەوت، بەڵام لەناو مامەڵە و ناو کرداردا: جەمهوریەتی کوردستان بە دامودەزگای وەزارت و بەڕێوەبردن، سوپا و هێزی چەکدار، ئاڵای سێ ڕەنگ، مامەڵەی سیاسی و دیپلوماسی و پەیمانبەستن وتووێژ وەک لای دووەمی خاوەن قەوارەیەکی یاسایی و مەعنەوەی، میدیا و ڕادیۆ و چاپەمەنی، زمانی کوردی کردنە زمانی خوێندن و ڕەسمی... هتد.

ئەوانە هەمووی لەناو دیدی سیاسەتمەدارانی ڕژێمیشەوە، دووربوون لە خودمختاری... زیاتریش لەوە هەر لە یەکەم کونگرەی ئەم حیزبە تازە بە وەڵەد بووە. لە ئاگادارییەکەی لەمەڕ کۆنگرەکەدا دروشم و ئامانجە ستراتیجییەکە زۆر بە ئاشکرا تۆمار کرا و دانی پێدانرابوو، ڕۆژنامەی کوردستان ـ ئۆرگانی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە ژمارە ٣٠٢ لەژێر سەرباسی وتاری سەرەکییدا:

" تێوەرسووڕانی پێنجەمین وەرزی هەوڵین کۆنگرەی حیزبی دێموکراتی کوردستان "نووسیوێتی: "پێنج وەرز لەمەبەر دە بەروای ٢ی مانگی خەزەڵوەردا هەوەلین کۆنگرەی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە باژێری مەهاباد بە ئەشتراکی ٢٧٠ نەفر نوێنەرانی تەواوی چینەکانی کوردستانی مەزن ساز بوو... وەکی مەعلوومە کە دوژمنانی نەتەوەی کورد لە ئێمە دایم داوایان دەکرد کە گوایا

یەیکەتی ئێرادە و ئامانج دەنێو نەتەوەی کورددا دەگۆڕێ دا نیە... بەڵام دیسانەکەیش ئیرادەی ییکەتی خوازی پێ بێ هێز نەکرا و لە کوردستانی داگیرکراوی سوریە و عێراق و تورکیەدا چەند نۆێنەرێک بۆ ئێشتراک کردن دە کۆنگرەدا، هاتنە مەهابادی، نۆێنەری کوردستانی داگیرکراوی عێراق دە کۆنگرەدا ڕای گەیاند کە " دەبێ تەواوی کوردستان ییک کەوێت مەرامی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان ڕزگارکردنی تەواوی کوردستانی داگیرکراوە... نوێنەری کوردەکانی سوریە گووتی کە ئێمە بە تەواوی هێزی خۆمان حازەرین کە بە گۆێرەی مەرامنامەی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان تێبکۆشین و ئەمن سڵاوی گەرم و گۆڕی دانیشتووانی کوردستانی سوریە و لوبنان بە خەڵکی قارەمانی مەهاباد و بە نوێنەرانی کۆنگرە ڕادەگەیەنم... پێشەوای شەهیدی نەتەوەی کورد قازی محەمەد دەو کۆنگرەیەدا نوتقی کرد و لە پاش بەخێر هێنانی نوێنەران و دووان لەمەڕ ئەو مەبەستانەی ژووروو ڕایگەیاند کە... هتد دە هەوەڵین کۆنگرەی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان دا ڕیزە قەرارێک قەبووڵ کرا... هەروەها کۆنگرە لەپاش تەواوکردنی کاروباری خۆی ئاگادارێکی بڵاوکردەوە... هەوەڵین کۆنگرەی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان لەپاش چەند ڕۆژ سکالاْ بە ئێشتراکی نوێنەرانی تەواوی نەتەوەی کورد ئەو نتیجەیەی وە دەست هێنا کە دەبێ کوردستان ڕزگار و سەربەست و ییک بێت... نەهایت کۆنگرە بە سەرۆکایەتی قازی محەمەد کۆمێتەی ناوەندی هەڵبژارد و پێی ئەسپارد کە لەوڕۆرا بە

گوێرەی مەرام و نەزامی تەسیوب کراوی کۆنگرە دەست بەکار بکات.(١٣)

لەوەدا دەردەکەوێ کە ئەو دامەزراندنەی حیزبی د. ک لە جێگای ژ.ک، نەبووە هۆی لاوەنانی یەکجارەکی و پێچانەوەی ستراتیجەکە، ئەوەی نائاسایی و بە زیان بووە لەو کارەدا ئەوە بوو کە خودمختاری لەدوای کۆماریش کرا بە تەوقێک و خرایە گەردنی جووڵانەوەی نیشتمانی کورد، دوایی تریش وشەی ئێرانیش لکێنرا بە پاشکۆیەوە، کارە خراپەکە لەوەدا بوو کە کوردستانی عێراقیشی گرتەوە، بەجۆرێ کە تا ئێستاش نەتوانراوە ئەو تەوقە بشکێنرێ و هیچ لایەک تەواو خۆی لێ ڕزگار نەکردووە.

ئەگەر دامەزراندنی ح. د . ک لە جێگای کۆمەڵەی ژ. ک بە خواستی ڕێکخستنەکەی ژ . ک نەبووایە، تەنانەت بە خواستی لێپرسراوانیشی نەبووایە، کارێکی نائاسایی و سەپێنراو بووایە وا دەبوو ئەو نارازییانەی ناو کۆمەڵە ملیان بۆ ئەو سەپاندنە دانەنەواندایە، یا کاریان نەکردایە. یا دەبوو پاش لێک هەڵوەشاندنی کۆمار ببووژایەتەوە و بکەوتایەتەوە خەبات. دەبوو حیزبی دێمۆکرات برووخایە و جارێکی تر سەری هەڵنەدایەتەوە، هەر وەک چۆن ژ . ک سەری هەڵنەدایەوە. بەڵکوو پێچەوانەکانیشیان ڕووخساری جووڵانەوەی نیشتمانی کورد بوون، بەڵام بە تەوقەکەوە. بۆچی؟ چونکە ڕابەرانی نوێ دەرکیان بە جیاوازیی هەلومەرجەکانی ئەو دوو پلە تەواو لە یەک جودایە نەکرد.

لە دایک بوونی جەمهوورییەتی کوردستان ڕادەگەیێندرێ

دوای دامەزراندنی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان و دووەم سەفەری نوێنەرانی کورد بە سەرۆکایەتی قازی محەمەد بۆ باکۆ و گەرانەوەیان... مەهاباد و ناوچەکانی دەوروبەری ڕوخساریان تەواو گۆڕا. خەڵک چاوەڕوانی ئەو ڕۆژە مێژووییەیان دەکرد کە سەدان ساڵ بوو خەویان پێوە دەبینی. پاش چوار ساڵ لە بێدەنگی یەکێتیی سۆڤیەت، وا ڕەزامەندی خۆی نیشاندا بۆ دامەزراندنی کۆمارێکی خودمختار، دوای ئەوەی تەقەلای بەستنەوەی کورد بە پاشکۆی ئازەرەوە لەبەردەم پێداگرتنی کورددا بەتاڵ بووەوە.

ڕۆژی ٢ی ڕێبەندانی ١٣٢٤ (٢٢ جانیوەری ١٩٤٦) لە چوارچرا و بە ئامادەبوونی دەیان هەزار کەس، لە دایک بوونی " جەمهوورییەتی کوردستان " ڕاگەیانرا و پێشەوا قازی محەمەد بە سەرۆک کۆمار

هەڵبژێردرا. داموودەزگاکانی، هەر لە کابینەی وەزارت و ئیدارە گشتییەکان تا قوتابخانە، دایەرە جۆربەجۆرەکان دامەزرێنران. یان شێوە و دارشتنی نوێیان گرتە خۆ و کەوتنە کار.

خەسڵەتە هەمەجۆرەکانی کۆمار، نیشتمانی و ئازاد و دێمۆکرات، خۆشەویستی جەماوەر بۆی، باری ئاساییش و ئامادەیی خەڵک بۆ فیداکاری، سروشتی نەتەوایەتی وهاوپەیوەندی بە بەشەکانی تری کوردستانەوە، پەیوەندی دۆستانە و چارەنووس گرێدراو لەگەڵ ئازەربایجان، باری سەربازی و شەڕ و پێکادان، وتووێژ و نە شەڕ و نە ئاشتی، باری ئابووری و گوزەرانی خەڵک، باری ڕۆشنبیری و خوێندەواری، میدیا و ڕادیۆ و چاپ و چاپەمەنی... هتد لەو ماوە کورتە کەمتر لە یەک ساڵدا، کار و شوێنەواری چاوێنی ئەو ئەزموونە بوون، لەگەڵ ئەو هەموو گیروگرفت و تەنگوچەڵەمانەی کە ڕۆژانە ڕووبەڕووی دەبوون.

ئەمن لەگەڵ ڕۆژنامەنووسێکی ئەمریکایی و یەکێکی فەرانسەیی چووینە مەهاباد کە بە چاوی خۆمان کۆماری خودمختاری کوردستان ببینین و لەگەڵ سەرۆک کۆمارەکەی قازی محەمەد وتووێژ بکەین. ئێمە بەتەواوی بۆمان ڕوون بووە کە ڕێوشوێنێکی کۆماری ڕێک و پێکی کورد وجوودی هەیە... ئێمە بە دیتنی قازی محەمەد هەستمان کرد کە ناوبراو نفووز و بەڕێزی یەکی کاریگەری هەیە لەنێو زۆربەی گەلدا... قازی پیاوێک بوو خاوەنی جەسارەت و ئازایەتی و بە کاری یەکی بێ وێنە. خاوەنی مەنتیق و وتاردەرێکی و بە بڕشت بوو و

بەتەواوی هێزی خۆیەوە تێدەکۆشێ ڕێوشوێنی کوردستان لەسەر بنچینەیەکی پتەو و قایم و خاوێنی دیمۆکراسی بگۆڕیت.(١٤)

" لە کۆلان و شەقامەکانی مەهاباد بە ئاشکرا دەکرا گوێ بدەیتە ڕادیۆکانی ئیستانبول و لەندن، بەلام لە تەورێز گوێ دان بەم ڕادیۆیانە تاوانێکی مەزن بوو سزای مەرگی بۆ داندرابوو.(١٥)

مامەڵەی دیپلۆماسی لەناو هەلومەرجێکی ئاڵۆزدا:

جیۆپۆلیتیک وەک هاوپەیوەندەی نێوان جوگرافیا وسیـاسەت، وەک زانستی لێزانینی کارتێکردنی سروشتی جێگە و دەورووبەر لە مامەڵەی دیپلۆماسی هاوپەیوەندییەوە، تا ڕادەیەکی دوور دەستەبەر و ڕێنمایی جۆری ئاراستەکردنی ڕۆڵی سروشتی (یەکە) جوگرافییەکانە لە بڕیاردانی سیاسەتی دەوڵەت. ئەم و لقە هەستیارە تەواوکەرەکەی(جیۆستراتیجی) کە هاوپەیوەندیی فاکتۆرە جوگرافییە کارتێکەرەکانی سەر ستراتیجی دەوڵەت والا و دەست نیشان و پێناسە دەکا... ڕێنما و زامنی بڕیارن.(١٦)

لەمــەوە دەتوانرێ، ڕادەی ڕاست و دروستی بڕیاری سەرکردە و سەرکردایەتی لــە کێشەی هاوپەیوەند بەوانەوە، تا ڕادەیەکی دوور بەستراوەی ئاستی شارەزایی و تێگەیشتنی باری جیۆپۆلیتیک و جیۆستراتیجە.

ئەگەر ئەو پرنسیپە گشتییانە بکەین بەتایبەتی بۆ کوردستان و، بۆ ئەو مەڵبەندەی کۆماری کوردستانی لەسەر دامەزرێنرا، وا توند و تۆڵتر ئەو هاوپەیوەندییانە خۆیان دەنوێنن، یەکتر دەگرن و زیاتر ڕووداوەکان لە مامەڵەی سیاسی و لە پرۆسەی دیپلۆماسیدا ئەوقی خۆیان دەکەن... بۆچی؟ ئەوە سەبارەت بە گەلێ هۆی تایبەت بە کوردستان، لە ڕووی: دابەشبوون بەسەر چەند دەوڵەتێکدا، فرە دوژمن و ئابڵۆقەی کوردستان، دابەشبوونی هێزی مرۆڤی و ئابووری و زەمینی کورد و نیشتمانەکەی، کە جگە لە کاری پڕ لە زیانیان، بوونەتە هۆی زەمینە خۆشکردنیش بۆ دەرپەڕاندنی ڕۆڵی فاکتەری کورد، وەک هێزێکی مرۆڤی گەورە، ڕۆڵی خەسڵەتە ستراتیجی و ئابوورییەکانی کوردستان، لەناو ستراتیجی زلهێزەکان لە ناوچەکەدا... سەرباری شێواندنی سروشتی گەشەکردن و ڕووخساری جووڵانەوەی نیشتمانی و ئامانجەکانی ئەم دیاردەیە هەر لە سەردەمەی کۆمارەکەوە تا ئێستاش یەکێکە لەو هۆگرنگانەی کە کێشەی کوردی لە زۆر لاوە زیاتر ئاڵۆز و دابڕاو و بێ دۆستی ستراتیجی کردووە، بە جۆری کە تەنانەت لە مێژووی جەنگی سارد، بە شێوە کلاسیکییەکەی و، ناکۆکی و ململانێ نوێیەکان، ڕۆڵێکی نەبێ یان نەیدرێتی کاریگەر و کارتێکەری وای نەبێت.(١٧)

ئەگەر لەگەڵ ئەوانەدا، کۆی کێشە و تەگەرە و گرفتە جۆراجۆرەکانی ناوخۆ و دەورویشت بهێنینە بەرچاو، لەبەر ڕووناکییان نرخاندنێکی بابەتییانەی دیپلۆماسییەتی سەرکردایەتی کۆمار بکرێ، بە ڕەچاوکردنی تەنها دەربازگەی ئازەربایجان ـ سۆڤیەت، بە هەموو گرێ و گۆل و کۆسپەکانییەوە، لایەنی تاران و گفتوگۆ، کە لە ڕاستیشدا، کوێرەڕێیەک بوو دەشبوو وازی لێنەهێنرێ. وە کە بە سوودی تاران و چەواشەکردنی کورد کۆتایی دەهات... وا دەزانـرێ کە مامەڵە دیپلۆماسییەکە چۆن پێچراوەی ناو کێشە سەختە لە چارەسەر نەهاتووەکان بوو.

گومانیش لەوەدا نییە کە ڕادەی سەرکەوتنی سیاسەتێ، مامەڵەیەکی دیپلۆماسی، بڕیاری سەرچاوە و ئەندازیاری سیاسی، زیاتر هاوپەیوەندی خورتیی هێز و مەڵبەندەکەیەتی، لەگەڵ هەموو ئەو هەلومەرجانەی سەنگی خۆیان لە ناکۆکی و ململانێییەکەدا دەبینن.

هەر لە سەرەتای دامەزراندنی خودمختارییەکەی کوردەوە(١٩٤٢) لەو بەشەی کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا، بە گشتی و، لە دامەزراندنی کۆمارەکەوە و بە تایبەتی، سەرباری ئەو هەموو گرێ و گۆڵ و کێشە و ئاڵۆزییانەی ناوخۆ هەرێمی و نێودەوڵەتاندا هەر وەک قەوارەیەکی سەربازی، تەمەنی کورتی لەناو کرژیی سەربازی، شەڕ و پێکدان، نە شەڕ و نە ئاشتیدا بردە سەر.

لەسەر ئەو زەمینەیە و لەناو ئەو ئاو و هەوایەدا بوو کە پێشەوا مامەڵەی سیاسی و دیپلۆماسی خۆی دەکرد و دەجووڵا. ڕووی سیاسی

و ڕۆڵی ڕابەریی قازی محەمەد. هەر لە یەکەم سەفەری نوێنەرانی کورد بۆ باکۆ (سەرماوەزی ١٣٢٠) کە نوێنەرانی سۆڤیەت دەست نیشانی کردبوون، دەرکەوت کە زیاتر بۆ ناسین و ئاشنایەتی بوو، هەر چەند بە سەفەری فەرهەنگی ناو دەبرا. بەڵام سروشتی سیاسی شاراوە نەبوو، زیاتر لەوە نوێنەرانی دانیشتوانی ناوچەیەک بوون، بێ خاوەن لە ڕووی حکوومەتەوە، چونکە دامودەزگای تاران یا نەمابوو یا ڕۆڵی لە دەست دابوو. ناوچەیەکیش بوو کە لە مێژەوە ڕۆڵی سیاسی خۆی بینیبوو. هەر چەندە لەو سەفەرەدا هیچ دەستگیر نەبوو، بەڵام دیسان بێ ئومێد نەکرابوو، جگە لەوە قازی محەمەد تا ڕادەیەک لە بیروڕای سۆڤیەتەکان حاڵی ببوو و زیاتر ئاشنایەتی پەیدا کرد.

لەگەڵ ئەوەشدا قازی محەمەد دۆستایەتی خۆی لەگەڵ ئەو ڕۆژئاواییانەی لە ناوچەکەدا بوون باشتر دەکرد، بە مەبەستی دۆست پەیداکردن و سوود وەرگرتن لە هەڵە ڕەخسیوەکە.

لە سیپتامبەری ١٩٤١دا دوو ئەفسەری ئینگلیزی و ئەمەریکایی گەیشتنە مەهاباد، بە هۆی ژنێکی نەرویجییەوە، پلانێکی نادیار بۆ کوردستانێکی گەورە خرایە بەردەمیان، بەڵام ئەفسەرەکان هیچ جۆرە هاندانێکیان لێ دەرنەکەوت، ئیتر دوای ئەوە بوو کە گفتۆگۆی سیاسیەکانی کورد لەگەڵ ڕووسەکاندا دەستی پێکرد.(١٨)

" ئارچی ڕۆزوڵت کە ئەفسەرێکی موخابەراتی ئەمەریکایی بوو لە سەفارەتی وڵاتەکەی لە تاران هاتووچۆی مەهابادی کردبوو و

پێشەوای بینیبوو، هەر هەمان هۆ و ڕا بۆ ئەو پەیوەندییە ئاشکرا دەکات، وەکوو لە دواییدا باسی دەکەین.

ئارچی ڕۆزوڵت و پێشەوا قازی محەمەد، مەهاباد ١٣٢٤_١٩٤٦

هەوڵێکی تری ڕاستەوخۆی پێشەوا قازی محەمەد لەگەڵ ئینگلیزەکان بوو، دوو نوێنەری خۆی ناردە تەورێز تا کەنسولەکەیان ببینن بۆ ئەوەی لە ئایندەدا پەیوەندی ڕەسمی ببەستن، بەڵام عبدالڕەحمان زەبیحی و عەلی ڕەیحانی وەرامێکی نادیار و بێ ئومێدیان دەستگیر بوو.(١٩)

هەرچەندە پێشەوا ڕابەری ئایینیش بوو، بەڵام لەگەڵ گەشەکردنی شارستانییەت بوو، ئاسۆی بیر و ڕوانگەی بۆ جیهان کراوە بوو... "هەر لەسەرەتاوە چەند پروتستانتێکی ئەمریکایی و دکتۆرێکی ئەڵەمانی دۆستی بوون لە مەهاباد".(٢٠)

" هەمیشە لەگەڵ ئەو بیانییانەی کە لە وەخت و ناوەختا دیدەنی مەهابادیان دەکرد گەلێ بەڕێزەوە ڕەفتاری لەگەڵ دەکردن، دۆستایەتی لەگەڵ ئەمریکاییەکاندا گەرم بوو.(٢١)

کاتێ پێشەوا لە تاران دەبێ بۆ وتووێژ لەگەڵ سەرۆک وەزیران قوام السلتەنە لە دیدەنییەکی ڕۆژنامەی "ڕەهبەر "لە ناو پرسیارەکانیدا ئەم پرسیارەش دەکات: بۆچی فەرانسەوی ڕاجع بە مەسلەی کورد زۆر عەلاقە دەنوێنێ و ئایا ئەو خەبەرەی موخبەری فەرانسەوی بە زمانی تۆوە گووتویە ئێمە هەر وەختێک کە کەیفمان لێ بێ کرمانشان وەدەست دەگرین ڕاستە یان نا؟

ــ من پێم وایە فەرانسەوی دەگەڵ کوردان نەزەرێکی خراپیان نیە، لە سوریە ئەوەندەی لە دەستیان هاتبێ کۆمەکیان بە کوردان کردووە. ڕاجع بە خەبەرێکی موخبەری فەرانسە لە زمان منەوە گوتوویە، هەوەڵ ئەوەیە کە ئەم قسەیە بۆ ئێستاکە ئێمە لاگیری ئەوەین مەسەلە بە مسالەمەت حەل بێ مەربووت نیە، دووەمیش ئەمەیە کە مەنزوور دە دەست گرتنێکی غاسبانە و ئەمپریالیستی نەبووە بەڵکوو مەقسوود ئازادکردنی بەشێک لە هاونیشتمانان و کۆمەڵێکی پتر بە ئازاد تەواوی ئێران بووە. دیسانیش دەڵێمەوە کە دەوڵەتی ئێستا ئەو جۆرە نەزرەیانە کە هی زەمانی حکوومەتە ئیرتەجاعیەکانی پێشوە لەناو دەبا:(٢٢)

کێشەی گەورەی بەردەم دیپلۆماسییەتی پێشەوا قازی محەمەد هــەر ئەوانە نەبوون. بەڵکوو ئالۆزتر لەوانە لەوەدا بوون کە دۆستەکانیشی لەناو جۆرێ لە پێلان و ئەوقکردن و لاوازکردنی

کۆماردا بوون، نەک هەر لە ڕووی سیاسییەوە بەڵکوو لە ڕووی ئابووری و چەک و ئازووقە، سیاسی و یاسایی، کێشە دروستکردن، ناکۆکی و ململانێ لەسەر سنوور بەتایبەتی کاتێ کە ئازەرەکان پێیان لەسەر ئەوە دادەگرت کە شارەکانی (خۆی، سەلماس، میاندواو، و ورمێ) کورد نین و دەبێ لەناو سنووری کۆمارەکەیداندا بن، گفتوگۆ و دانیشتین و دووجار سەفەری پێشەوا خۆی بۆ تەورێز بێ ئەنجام کۆتایی دەهاتن.

لەڕاستەوە: زێرو بەهادی، ڕەشید جیهانگیری، سەیف قازی، ؟، قازی محەمەد، پێشەوری، تەورێز ١٣٢٥/٢/٣

دیارە ئەمەش هەر لەناو بەشێکی نەخشەی پاشەڕۆژ سەیری دەکرا، بەتایبەتی سیاسەتی ڕووسەکان چەند سەری بووە و بۆ هەر لایەک ئامانجێکی دیاری بۆ دانراوە:

" ڕووی سیاسەتی ڕووسەکان بەرامبەر بە ئێران دوو لایەنی و دوو ڕوو بووە، مولۆتوف، وەزیری دەرەوە لەگەڵ سادچیکوف سەفیران لە تاران لەگەڵ وەرگرتنی ئیمتیازی دەرهێنانی نەوتی سەرووی ئێران. " ببریا " دەستەڕاستی ستالین و باقرۆف سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی ئازەربایجانی شوورەوی جارەها قسەیان لەسەر پێوەڵکانی ئازەربایجانی ئێران بە تەعبیری ئەوان " ئازەربایجان خواروو " بە بەشەکەی سەروو کردووە".(٢٣)

لەگەڵ ئەو بار و دۆخ و گوشار و نائارامییەی ئەو هەڵوێست و سیاسەتانە خولقاندبوویان:

" خاڵی سەرنجڕاکێشەر لە حکوومەتەکەی قازی محەمەد ئەوە بوو کە نفوز و دەستێوەردانی کاروباری ناوخۆی ڕووسەکان لە کوردستان دا کەمتر بوو بە نیسبەت ئازەربایجانەوە، قازی هیچ کاتێ لە بیر و بڕاوی خۆی دوودڵ نەبووە، لەسەر جێ بەجێ کردنی فەرزەکانی ئاینی خۆی لە هەموو هەلومەرجێکدا ڕۆیشتووە، تەنانەت لە کۆبوونەوەکەی باکۆدا، بە ئامادەبوونی باقرۆف لەناو باس و گفتۆگودا، لە کاتی نوێژدا، داوای لێبوردنی کردووە و هەستاوە نوێژی خۆی کردووە."(٢٤)

پێشەوا بە سەبر و خۆڕاگرانە مامەڵەی واقیعە تاڵەکەی دەکرد ئەو هەڵوێستە خراپ و گیروگرفتانە بێ تاقەت و بێ ئومێدیان نەدەکرد کاتی لەسەر ڕاسپاردەی ڕووسەکان چۆتە تاران، بۆ گفتوگۆ لەگەڵ قوام السلتەنە، سەفارەتی سۆڤیەت دەعوەتی دەکەن، وەک پێشەوا چاوەڕوان بوو، وا پێشوازی لێ نەکرا، زیاتر ئامۆژگارییان بۆی ئەوە

بوو کە لەگەڵ لێپرسراوانی تاراندا نەرم و لەسەرخۆ بن. لە لایەکی دی، گلەیی ئەوەشیان لێکرد کە لەگەڵ ئازەریەکاندا ڕەفتاری باش نییە.

بەرامبەر بەوە قوام السلتەنە زیرەک و لێزان و فێڵبازانە لەسەر چەند پەتێ یاری دەکرد، سەرەڕای: گەرمکردنی پەیوەندی لەگەڵ ڕووسەکاندا، گفتی ئیمتیازی دەرهێنانی نەوت، نەخشەی گوشار خستنەسەر سۆڤیەت تا لەشکری سوور بکێشێتەوە بۆ وشک کردنی سەرچاوەی هاوکاری و یارمەتی بۆ کورد و ئازەر، لەسەر ڕێبازی ئاژاوەنانەوە و بەگژاکردنی هەر دوو کۆمارەکەش کاری خۆی دەکرد و پیلانی دەگێڕا، بەتایبەتی لە پرۆسەی گفتوگۆدا، جاری لەگەڵ تەورێز بە دابڕانی مەهاباد و گوێنەدانە کورد، جارێ بە هاندانی کورد بۆ بەگژاکردن و شەڕ هەڵگیرسان، لە دانیشتنێکی مەنافی کەریمی، وەزیر فەرهەنگ، لەگەڵ سەرتیپ ئیروم و سەرهەنگ پزیشکیان کە لە ئاوو هەوایەکی دۆستانەدا گفتوگۆیان دەکرد، پێشنیاریان کرد کە پێویستە کورد وەک تەواوی خەڵکی ئێران لە دژی ئازەربایجان بێتە ناو شەڕەوە."(٢٥)

سەرەڕای ئەوەی پەیمانی سەربازی لە نێوان هەردوو کۆمارەکەی کورد و ئازەردا ئیمزا کرابوو (٣ی بانەمەڕی ١٣٢٥) دیسان ئازەرە ناسیۆنالیستەکان لەناو بەهێزکردنی خۆ و گەیشتنە مەبەستەکانیان دەجووڵان، کاتێک وەفدێکیان بە سەرۆکایەتی پیشەوەری گەیشتنە تاران کە حەمە حوسەینی خانی سەیفی قازی نوێنەری کورد بوو، لە هەموو ئەو دانیشتنانەی لەگەڵ قوام السلتەنە و سادچیکۆف دا

دەکران نوێنەرەکەی کورد بێبەش دەکرا (٨ی بانەمەڕ ١٣٢٥) دیسان کاتێ وەفدێکی تاران لە ٢٥ی جۆزەردانی ١٣٢٥دا بە سەرۆکایەتیی موزەفەری فیروز گەیشتنە تەورێز لە کۆبوونەوەکانیاندا ئاوریان لە کورد نەدابۆوە. هەر وەک بەشێکی ئازەربایجان لەسەر حیسابی کۆمارەکەی کورد کرابوو. کاتێکیش لە گەلاوێژی ئەو ساڵەدا پێشەوا لەگەڵ چەند لێپرسراوێکی تری کۆماردا چوونە تاران... لێرەشدا قوام السلتەنە بە لای کورددا دایشکاند، بەو مەرجەی کە تێکچوونی پەیوەندی کورد و ئازەری تیا مسۆگەر دەکرا، هەر وەک کەمێکی تر درێژەی باس دەکەین.

سەرەڕای ئەو هەموو هەڵوێستە نادروستانەی کۆماری ئازەربایجان پێشەوا قازی محەمەد بەوەفا بوو بۆ بەڵێن و سوێندەکەی، هۆشیار بوو لە پیلانەکانی تاران، بۆیە بۆ یەک ساتیش بیری لەوە نەکردەوە کە کارێکی وەک کاری ئازەرەکانی لێ بوەشێتەوە.

گفتوگۆ و خودمختاری

دوو لەو خاڵە گرینگانە کە هەمیشە جێگەی مشتومڕ و ڕەخنە و سەرنج بوون، وتووێژ و خودمختاری بوون، چونکە لە ڕاستیدا هەر دووکیان لەناو بازنەیەکی بێ دەربازگەدا بوون، بووبوونە خاڵی ململانێ کە هەر یەکە بە لایەکی پێچەوانەی خواستی ئەوی تردا ڕایدەکێشا تاران لە نەبوونی بڕواوە بە مەسەلەکە بۆ وەخت بردنە سەر تا ئەڵقەکانی زنجیرەی پیلانەکە یەکە یەکە دەگەنە مەبەستی خۆیان، لەناو دیپلۆماسییەتی زیرەکانەی پڕ لە ساختە بۆ مەبەست و ئامانجێکی ڕوونی بێ گرێ و گۆڵ بوو.

بۆ لای کوردیش: پێشەوا قازی محەمەد، لەناو مامەڵەی دیپلۆماسی و تاقیکردنەوەکانی ئەو ماوانە و، لەبەردەم ئەو هەموو گرفت و کەلێن و کێشانەی، لەمەوبەر کەمە تیشکێکیان خرایە سەر. کەوت بووە سەر ئەو باوەڕی کە دەبێ هەوڵی جیدی هەر بۆ سەلماندنی ئەو خودمختارییە بێت کە دامەزرا بوو، هەروەک تەواو گەیشت بووبێتە ئەو سەرەنجامەی کە لەو تاکە دەربازگەیەوە دەتوانرێ شتێ بۆ کوردی بکرێ. بۆیە سیاسەت و هەڵوێستی لە گفتوگۆدا هەر بۆ ئەو مەبەستە بووە، ڕاستگۆ و بە دڵ کاری تیا دەکرد، هەرچەندە لەناو وتار و ڕاکانیدا نەیدەتوانی تەواو بیر و ئاسۆی بینینی بۆ پاشەڕۆژی نەتەوەی کورد و کێشەکەی و خواستەکانی خۆی بشارێتەوە، لە هەمان کاتدا، لەناو مامەڵەی سیاسی و دیپلۆماسی دا، نەیدەویست و نەیدەهێشت کێشە لەوە زیاتر بۆ کۆمارەکە دروست بکرێ. دوور نییە هەر ئەم دید و بۆچوونەش نەبووبێتە گرفتی ڕێگای بیری ڕزگارکردنی ناوچەکانی تر. (٢٦)

لە نامەکیدا بۆ جەنراڵ حەمە ڕەشیدخان زۆر بەوردی خانەی کێشەی کورد لەناو گرفتە گەورە جیهانییەکەدا دەستنیشان دەکات: " هەر کارێکی جوزئی ئەکەن لەگەڵ ئەوزاع بین الملی تەتبیق بکرێ چە جاێ کاری مەکە کوللیە لەبەر ئەوی ئەمە مەجبوورین لە ڕێ سولحەوە تا مووکین بێ ناتوانین بە ڕێ دێ دا بروێن ئەو تەخێرەی هی وەیە دەنا ئەمن لە تۆ بە پەڵەترم."(٢٧)

بەڵام لە کاتی پێویست و جێگەی خۆیدا، سەربەخۆ و ئازایانە ڕەفتاری دەکرد، لە شەڕەکانی لە شەڕەکانی ساڵحاوا، واراوا، سەرا،

مامەشادا...، هەر وەک سەرکردەیەکی سەربازی دەجوولا و بریاری دەدا، دەچوو بەرەکانی جەنگ و وتاری بۆ پێشمەرگەکان دەدا.(٢٨)

کاتێکیش دوژمن بە هەڕەشە و گوڕەشە کەوتبێتە سەرباری گوشار خستنە سەر کۆمار، وا پێشەوا وەرامی پڕ بە پێستی هەڕەشەکەی دەدایەوە: " لە دوای شەڕی سالْح ئاوا لە لایەن هێزی پێشمەرگەوە زەربەیەکی پشت شکێنیان وێ ئەکەوێت... تێدەشکێن و ژمارەیەکی زۆریان لێ بە یەخسیر دەگیردرێ جا لە بەرامبەر هەڕەشە و گوڕەشەی رەزم ئارا دا قازی محەمەد نامەیەکی بۆ ئەنێرێ و لێی دەگێڕێتەوە کە دەست لە ڕێگای وتووێژەوە و بە دانانی بەڕێزی بۆ یەکتری مەسەلەکان جێ بە جێ بکەن... کوردان لە هەڕەشە و گورەشە ناترسن و کاتێک باسی هۆردوی ئێران و بەتایبەت باسی سەرۆکەکانی هۆردو دەکات ئەو شیعرەی فیردەوسیی و بیر دەخاتەوە:

همه سر بسر پشت به دشمن دهیم

از آن به که کشور به دشمن دهیم

کە وەک دروشم لەسەر بازگەکاندا هەڵواسرا بوو... وای بە مەسڵحەت ئەزانی کە ئەو شیعرە بەم جۆرە لێ بکات:

همه سر بسر پشت بـــه دشمن دهیم

از آن به که خود را به کشتن دهیم

جا سولیمانی ـ نجف قلی پسیان و ئێگلتون دەڵێن: ڕەزم ئارا و شا بەوە زۆر دەهری دەبن و قینێکی تایبەتی لەو قسانە هەڵدەگرن" (٢٩).

زیاتر لەوەش: کاتێ قازی محەمەد بە گوێرەی داخوازی قوام سەفەری تاران دەکات و لەوێ لەگەڵ حەمەڕەزا شاشدا وتووێژێکی دەبێت..."حەمەڕەزا شا گەلێک بە شاخ و باڵی ئەرتەشدا هەڵدەڵێ و لە قازی ئەگێڕێتەوە کە لە بەرامبەر ئەرتەشدا خۆڕاگری نەنوێنن، دەنا ئەتوانێ تەواوی کوردستان لە خوێندا بگەوزێنی... قازی محەمەد زەردەخەنەیەکی دێتی و لە وەڵامی شادا بەسەرهاتەکەی ئەرتەش لە سەردەشت ئەگێڕێتەوە، ئەویش بەم جۆرە بووە کە: ژمارەیەکی زۆر لە ئەفسەر و سەربازەکانی ئەرتەش لە سەردەشت تەسلیمی پێشمەرگانی کوردستان دەبن، پێشمەرگەکان تەماشا دەکەن ئەو ئەفسەر و سەربازانە وێڕای دانانی چەکەکانیان جلەکانیشیان دادەکەنن، پێشمەرگەکان ناهێڵن و دەیانبەن بۆ مەهاباد... جلیان بۆ دەکڕن و لە ڕێگای سەقزەوە بەرەو تارانیان ئەنێرنەوە."(٣٠)

یەکێ لەو باسانەی لەناو پرۆسەی گفتوگۆدا باس کراوە: دیاری کردنی ئوستانێکی نوێ بووە بە ناوی کوردستان، کە لە سنووری سۆڤێتەوە تا ناوچەی کامیاران نزیک کرماشان درێژ ببێتەوە لەژێر چاوەدێری کاربەدەستانی کۆماری کوردستان وە قازی محەمەد بۆ ئوستانداری گشتی دیاری بکرێت... گوایا قوام السلتەنە ئەو پێشنیارەی قەبووڵ کرد و بە مەرجێ کە دکتۆر سەلاموولا جاویدی

ئوستانداری ئازەربایجان دژی نەوەستێ، دیارە مەبەستەکەی سەرۆک وەزیر زۆر ڕوون بووە.(٣١)

دیسان کوڕی ڕەش (عەلی، کوڕی قازی محەمەد) باسی هەمان پرۆژە دەکات و دەڵێ: ئەو بەڵگەنامەیەشی بە ئیمزا کراوی لایە.(٣٢)

چیرۆکی وتووێژ، چی لەگەڵ تاران و چی لەگەڵ تەورێز، کەمێکی بەدەرەوەیە و زۆر لە درێژەی باس و گفتوگۆکان پرۆتوکۆل و ڕێکەوتننەکان شاراوەی ناو ئەرشیفەکانن، لەگەڵ ئەوەشدا چوونە ناو وردەکارییەکانی زۆری پێدەوێ و لە باسێکی وا کورتدا جێگەیان نابێتەوە.

هەر وەک پێشیشەوە ئاماژەمان بۆ کرد، پێشەوا بڕوای بە ئاشتی و پێکەوە ژیان هەبووە، بۆیە بە بڕوا و هیواوەوە گفتوگۆی کردوە، بە دڵ و گیان هەوڵی سەرخستنی داوە... هەر وەک خۆی گوتوویەتی: دەبێ ئـــەوەی بزانین کە هەموو کاتێک کارمان بە شەڕ و خوێن ڕشتن سەرناکەوێت، دەبێت لە ڕووی سیاسەتیشەوە کاری خۆمان بەرەوپێش بەرین، گەلێک جار بە ئاشتی و پێک هاتن ئامانجمان پێش دەکەوێ...".(٣٣)

لە سەرۆک کۆمارییەوە بۆ ناو زیندانی دوژمن

ئەو هۆ و گیرگرفت و کۆسپانەی کۆمارەکەی کوردستانیان ڕووخاند زۆر بوون، باس کردن و چوونە ناو درێژەی ڕووداوەکان مەبەستی باسەکەمان نییە، ئەوەندە نەبێت کە، جگە لەو ڕووناکییانەی خرانە سەر زۆر گیروگرفت، لێرەشدا بە مەبەستی وێنەگیرییەکی ڕوونی سەردەمەکە، بەچڕی، ئاماژە بۆ گرینگەکان بکەین، تا جگە لە مەسەلەی ڕووخاندنەکە، لە دیاردەیەکی تری زۆر هەستیار بگەین، کە خوبەدەستەوەدانی سەرۆک کۆماری کوردستان پێشەوا قازی محەمەد بوو، ئەمەش خۆی لە خۆیدا بە هۆیەکی تری ڕووخاندنەکە دادەنرێ، زیاتر لەوە، بۆ تێگەیشتن لە تەواوی دیاردەکە، دەشبێ لەبیر و بۆچوون هەڵوێست و هەست و نەست، بیروباوەڕ و بۆچوونەکان وە ئاکارە گرینگەکانی قازی محەمەد و شەخسیەتی شارەزا بین، وەک هەندێکی لە پێشەوە دەرخرا، بۆ تەواوکردنی مەبەستەکانی دروستکردنی وێنەیەکی نزیک لە واقیعی سەردەمەکە، دەبێ لەو ڕووداو و کێشە و گرفتانەی لە ڕۆژانی پێش ڕووخاندن، بەتایبەتی لە دوای ڕووخاندنی، ئازەربایجان سەریان هەڵدا، بگەین و شارەزایان بین:

ـ ناکامڵیی هەڵومەرجی دامەزراندنی کۆمار و ناڕەسیویی زمینەکەی.

ـ کێشە و گرێ و کۆڵی ناوخۆ، گیروگرفتە سەربازی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و کلتورییەکان، لاوازی هەستی نەتەوایەتی و هۆشیاری سیاسی... هتد.

ـ فره دوژمنی و، جیاوازیی نێوان توانای ئابووری و سەربازی و یارمەتی زلهێزەکان، ڕۆڵی ناحەز و دوژمنانەی ئەمریکایی و ئینگلیزەکان.

ـ نەبوونی دۆستی ستراتیجی.

ـ ڕۆڵی خراپی یەکێتیی سۆڤیەت، بە تایبەتی دوای مۆرکردنی پەیمانی نەوت لەگەڵ تاراندا.(٣٤)

کشانەوەی لەشکری سوور بۆ ئەوەی لایەنی کەمی یارمەتی کۆمار بدات. تەنانەت ئەو تۆپانەی درابوون بە کۆماری ئازەربایجان وەرگیرانەوە، ئامۆژگاری هەر دوو کۆماری کرا کە ڕێگا لە ئەرتەش نەگرن... هەڵوێستەکە وا نیشان درا کە سۆڤیەت یارییەکەی تەواو بوو، بۆیە بەرژەوەندی هەردوو کۆمارکەی خستە لاوە، چونکە ئیتر پێویستی بە گوشار خستە سەر تاران نەما.

لە ١١ی دیسامبەری ١٩٤٦دا ئازەربایجان ڕووخا، ڕووخانێکی کتوپڕی وا کە بوو بە بوومەلەرزەیەکی گەورەی سیاسیی ڕووخێنەر، سەرانی کۆمارەکە هەڵهاتن، خەڵکی تەورێز و دەوروبەری کەوێنە بەردەم هێرشی ئەرتەش، شەڕ و ئاژاوە و کوشتن و بڕین و تالانی و تۆڵەسەندن هەموو شوێنێکی کۆماری ئازەربایجانی گرتەوە، ئەوانەش زیاتر لێپرسراوانی کوردی دەخستە بەردەم بیرکردنەوە لە هەمان دیاردە.

تەورێز ساڵی ١٣٢٥ ـ ١٩٤٦لە ڕاستەوە: پێشەوا ـ پێشەوەری ـ سەیف قازی

ئەو ڕووخاندنە، بەو ئاسانییە، کۆماری کوردستانی خستە ناو بازنەیەکی بێ دەربازگە.

دەڵێن هاشمۆف ئاگاداری نەمایندەدانی کوردی کردووە کە هێزێکی بچووکی ئەرتەش بۆ سەرپەرستی هەڵبژاردنی مەجلس دێت و پاشان دەگەڕێتەوە... ڕەنگە ئەمەش هەر لە هەمان هەڵوێستی ڕووسەکانەوە بووبێ کە کاتی خۆی پاش هێرشەکەی ڕەزم ئارا کۆتایی هات، ئیتر لێپرسراوانی سەربازی کۆمار کەوتنە سەر دانانی

نەخشەی پێشکەوتن تا بتوانن سنەش ڕزگار بکەن... بەڵام هاشمۆف کۆنسولی سۆڤیەتی لە ورمێ لە دێی سەرا چاوی بە پێشەوا کەوت و ئاگاداری کرد کە هێرش نەکرێتە سەر ئەتەرش چونکە ڕەنگە شەڕی گەورە دروست ببێت و ئەوانیش ناتوانن کۆمەکی کۆمار بکەن...(٣٥)

دوای رووخاندنی کۆماری ئازەربایجانیش:

ــ ئەو تیرە و هۆزە کوردانەی هەر لەگەڵ ڕژێمدا بوون کەوتنە جموجۆڵ و هەڕەشە.

ــ هەر زوو پێش ئەم ڕووداوانە جەنڕاڵ حەمە ڕەشید خان کۆماری بەجێهێشت و چووە عێراقەوە.

ــ جەنڕاڵ عومەر شەریفی، سەرۆکی ئێلی شکاک خۆی لە کێوەکانی " زیندەشت" گۆشەگیر کردبوو، لەو ڕۆژانەش دا کەوتە جوڵە بۆ هەڵکوتانە سەر مەهاباد و تاڵانی و ڕازیکردنی ڕژێم.

ــ زۆر عەشایری تر چاویان لەو کرد و دانیشتن.

ــ سەرلەشکر هومایونی هێزێکی لە مەنگوڕ و مامەش وە دیبۆکری کە بەشێکیان هەر لە سەرەتاوە لەگەڵ دوژمن بوون، ئامادە و پڕ چەک کرد.

هەر دوای کۆبوونەوەکەی مزگەوتی عەباس ئاغا کە تیایا بڕیاری دامەزراندنی شووڕای بەرگری و بەرەنگارکردنی ئەرتەش درا:

ــ میرزا ڕەحمەتی شافعی، شێخ حەسەنی شەمسی بورهان، عەلی ئاغا ئەمیر عەشایەری و هی تریش خۆیان دا بەدەست ئەرتەشەوە.

ـ مەلا عەبدوڵڵای مودەڕێسی و مەلا حوسێنی مەجدی کەوتنە بڵاوکردنەوەی بەند و باوی بێ سوودی بەربەرەکانی و شەڕی ئەرتەش.

ـ هەندێ لە دەوڵەمەند و مەلای مزگەوتی مەهاباد وەلایان بۆ ئەرتەش برد.

بەو جۆرە شڵەژاوی، ئاژاوە بڕوا بەخۆنەمان، هەوڵی خۆڕزگارکردن بڵاو دەبوونەوە. " ئەبولحەسەنی تەفرەشیانی " لایەکی ئەو تراجیدیای سەر لێشێواویەی ڕووبەڕووی کۆمار و پێشەوا ببووەوە بەم جۆرە دەگێڕێتەوە. ئەو دەڵێ: کاتێ نامەیەکی سەرهەنگ عزەت سەرۆکی ستادی مەلا مستەفا بەدەستم گەیشت (مەبەستی عزەت عەبدوڵڵا عەزیز) کە هەوڵی ڕاکردنی پێشەوەری پێدەگەیەنێ، دەچێت بۆ لای تا پرسیاری ڕووداوەکانی لێ بکات، تا دەیبینێ:

ئەو پێی گوتم: ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ڕێبەرانی فیرقەی دێموکرات هەموویان هەڵاتوون و ئیتر شتێک بە ناوی فیرقەوە نەماوە... ئەرتەشی ئێرانیش هەر لەو دوو سێ ڕۆژانەدا تەواوی ئازەربایجان داگیردەکا، جا ئێستا خۆتان بڕیار بدەن! خێڵی بارزان لێرە ماڵێکی نییە کە بەرگری لێ بکا. ئێمە لە ڕاستیدا لە هەوادا ماوینەوە، ئێوەش ئێستا وەزعێکی ئاواتان هەیە ناتوانن خۆتان بگەیێننە تەورێز، دژی شۆڕش لە ڕێگادا هەر نەبێ بۆ وەرگرتنی چەکەکانتان ئێوە وەبەر گوللە دەدا، ئەگەر بەسەڵامەتیش بگەنە تەورێز لەوێ ڕوون نییە چتان بەسەردێ. تەنیا ئەرکی ئێوە و ئێمە لە کاتی ئێستادا پاراستنی گیانی خۆمانە، جا بۆ خۆتان بڕیار بدەن بزانن چ

دەکەن، ئێمە بەرەو مەهاباد پاشەکشە دەکەین. ئەگەر ئێوەش پێتان خۆشە دەگەڵ ئێمە وەرن... هتد.

دوای ئەوەی ناوبراو بە سێ ڕۆژ دەگاتەوە مەهاباد و لەوێ ویستوویەتی پێشەوا ببینێ، پێیان گوتووە کە چوە بۆ میاندواو تا پێشەوازی ئەرتەش بکات، ئینجا سەیفی قازی دەبینێ و دەڵێ: ئەو گوتی: ئێمە بۆ خۆشمان نازانین چکارەین، بەڵام بە بیروباوەڕی من مانەوەی ئێوە لە مەهاباد مەسڵەحەت نییە، چونکە هەردەم لەوانەیە ئەرتەش بێتە مەهابادەوە.(٣٦)

زیاتر لەوانە:

لە ١٥ دیسامبەر ئەسەدۆف نەمایندەی بازرگانی ڕووسەکان مەهاباد بەجێ دەهێڵێ و خۆی دەگەیەنێتە ورمێ.

سەرهەنگ غەفاری هەر ڕۆژێک دوای هەرەسی ئازەربایجان بەهێزێکەوە دەگاتە بۆکان، عەشایەری ناوچەکە کەوتنە پەیوەندی و ئامادەی خزمەت بۆ ڕژێم... هێمنی شاعیر لە باسی ڕۆژگارەکەدا دەڵێ: لەوماوەیەدا من هەمیشە لەگەڵ پێشەوا بووم، دیارە لەگەڵی نەچوومە " حەمامیان " بەڵام لە شاری بە جێم نەهێشت دەمدیت پەشۆکابوو بەڵام نەک ترسان، بەڵکوو لەداخان، لەبەر ناهومێدی... (٣٧)

پێشەوا قازی محەمەد

ئیتر بارو دۆخەکە بەو جۆرە شڵەقابوو، ڕووخاندن لە ئارادا بوون، بێ هێوایی، ترس گەڕانەوەی ئەرتەش و کۆشتن و بڕین، هەڕەشەی عەشایەر و تالانی و تۆڵەسەندن، ڕووداوەکانی تەورێز و دەوروبەری ... هەموو ساتێک لەبەرچاودا لە بیر و کردار و چاوەڕوانیدا هۆش و گۆشی داگیرکردبوون. کورت و پوخت قاسملو واتەنی: پێشەوا هیچ هیوایەکی بە تێکۆشان و یارمەتی هێزە دێمۆکراتییەکانی ئێران نەمابوو... پێشەوا قازی هاتبووە سەر ئەو بڕوایە کە کۆماری کوردستان توانای بەربەرەکانی بەرامبەر بە دەوڵەتی مەرکەزی نییە، بۆیە تەنیا مەبەستێکی کە پێشەوا قازی پەرۆشی بوو ڕزگار

کردنی خەڵکی مەهاباد و دانیشتووانی کۆماری کوردستان لە کوشت و کوشتار بوو.(٣٨)

لەناو ئەو مەترسییانە و ئەو بێ هیواییەدا، هیچ لەبەردەم پێشەوادا نەمابوو جێ بە جێ کردنی بەڵێنەکەی نەبێ، بۆیە لە ١٦ی دیسامبەردا بە تەڵەفۆن پەیوەندی لەگەڵ هومایونی کرد، دوای تەڵەفۆن لەگەڵ حاجی بابەشێخ سەرۆک وەزیران و سەیفی قازی وەزیری جەنگ دەچنە حەمامیان و خۆیان دەدەن بەدەست ئەرتەشەوە... دوای قسەکردنی لەگەڵ هومایونی، پێیان دەڵێ: کە بگەڕێنەوە مەهاباد بەو جۆرە هەم کوردان هێمن دەکاتەوە و هەم مەترسی بارزانییەکان و ئەو عەشایەرانەی تا ئەو کاتە ملیان بۆ ئەتەرش نەدابوو، دوور خاتەوە.

کە دەگەڕێتەوە مەهاباد، بارزانی خۆی دەگەیەنێتێ و چاوی بە پێشەوا دەکەوێ، تا وای لێبکات مەهاباد چۆڵ بکات و خۆی نەدات بە دەستەوە. هەمان ئەو قسەیەی کە لەو چەند ڕۆژەدا دەیگوت و هەر وەک بە هەندێ لە سەرکردەکانی حیزبیشی گوتبوو، کاتی باسی پاشەکشە بۆ سۆڤیەت یا بۆ عێراقی لەگەڵ دەکەن، دەکاتەوە و دەڵێ: دەزانم ژیانم دەکەوێتە مەترسییەوە بەڵام قەیدی نییە، خەڵک بەجێ ناهێڵم... لە باسی ژیانیشیدا، لەپێشەوە باسی ئەوە کرا کە "پاش هەڵسەنگاندن و لێکۆڵینەوە بڕیاری خۆی ئەدا ئیتر دوای ئەوە نەیدەگۆڕی " ئەو بڕیارەش ئاسایی نەبوو لە دایکبوونی ئەو ساتە نەبوو، بۆیە دەبوو خۆشی لە پێناودا دابنێ.

تەنانەت هەروەک کوڕی ڕەش لە زمانی " مینا خانمی " دایکەوە دەیگێڕێتەوە کە لە ڕۆژانی کۆتاییدا:

ـ دەوڵەتی شوورەوی وتی ئامادەن هەتا گەسکی ماڵیشت بۆ هەڵگرین و هەموو شتێک بۆ بار بکەین.

ـ قونسوڵی ئینگلیز لە تەورێز داوای کرد بێتە عێراق و لە ڕێی عێراقەوە بچێتە ئینگلستان.

ـ ئەمریکاییەکانیش چاویان بە قازی محەمەد کەوتبوو داوادیان لێ کردبوو ببێتە پەنابەر لە دەرەوە.(٣٩)

بەڵام هیچیانی قەبووڵ نەکرد.

بەم جۆرە دوا ڕۆژی کۆمار ـ ڕۆژی کارەساتی نەتەوایەتی و ڕمانی کۆمار هاتە بەردەم.

ئەوە بوو لە ڕۆژی ١٧ی دیسامبەری ١٩٤٦دا دوای ئەوەی سەرۆک کۆمار لە "گوکتەپە" پێشەوازی ئەرتەشی رژێمی تارانیان کرد، لەو ڕۆژەدا جارێکی تر عەجەم مەهابادی داگیر کردەوە و کۆتایی بە سەردەمێکی کورتی ئازادی، بەڵام نەمر و هەمیشە لەیادا، هێنا. سمبۆلی ئازادی و سەربەخۆیی کورد بەدەستی دوژمن هەرەسی پێ هێنرا، نەک" ئاشبەتاڵ " وەک هەندێ لە نووسەرانی کورد وای ناو لێدەنێن.(٤٠)

چونکە بەکار هێنانی " زاراوە"یەکی وا لە تراجیدیا و کارەساتێکی نەتەوایەتی وا گەورە، ڕەنگە هەر لە درشتیی بیرکردنەوە یا

دژەکرداری لە دەستچوونەکەی کۆمار و، مەزنەی ئەگەر پێشەوا خۆی بە دەستەوە نەدایە وا ڕەنگ بوو ڕووداوەکان ڕەوتیان بە جۆرێکی تر بکردایە وە بووبێ، ئەگینا لە پرۆسەیەکی مێژوویی وا مەزن و نەمردا، دەبێ: " ئاشەوان، ئاش، باراش، خاوەنباراش" کێ بن.

ئەگەر هەر ناوێک لەگەڵ سەرکردە، شۆڕش، جەماوەر و پێشمەرگە و شەهیدان وە ئامانج و دروشمەکان جووت بکرێت، وا دەزانرێ چی سووکایەتییەک دەبێ بۆ ئەو ناوە پیرۆزانە. تەنانەت ئەگەر دوژمنەکە یا دۆستە " دوژمنە "کەش بخرێتە سەریان وا دیسان هیچ لە مەسەلە ناگۆڕێ، دیارە ئەمەش بۆ خۆی باسێکی گرینگە و لێرەدا مەودای ئەوە نییە درێژەی پێ بدرێ.

پێشەوا قازی محەمەد

پێشەوای گەل لەبەردەم مەحکەمەی " بدوی سحرایی "دا

دوای داگیرکردنەوەی مەهاباد، ئەرتەش کەوتە سەروکاری سڕینەوەی شوێنەواری کۆمار. ئەفسەران زۆر بە پەلە بوون بۆ گرتن و لە سێدارەدانی قازییەکان بۆیە هومایونی و ئەفسەرانی بەرپرسیار لە ناوچەکە کۆبوونەوەیەکیان کرد تیایا گەلێ بڕیاریان دا ... لەوانە:

ـ ڕاونانی بارزانییەکان.

ـ چەک کردنی هەموو عەشایر.

ـ گرتنی ئاژاوەچی و موتەجاسرین.(٤١)

هەرچەند شای ئێران لێ بوونی گشتی بڵاوکردەوە، بەڵام ئەوەی مەبەستیان بووایە نەیدەگرتەوە. سەرتیپ " هومایونی"یش وەک سمبۆلی ڕژێمی تاران لە مێژووی شکاندنی گفت و بەڵێن و پەیمان، هەر بەوەوە نەوەستا " تەئمینی جانی "یەکەی خۆی باسی کردبوو: " بەر لەوەی قازی محەمەد و سەرانی تری حکومەتی کوردستان بچن بۆ لای گفتی (تەئمینی جانی) پێ دابوون(٤٢) بخاتە ناو تورەکەی بێ بەڵێنی و شکاندنی پەیمان، لە ٢١ی دیسامبەردا پێشەوا و سەیفی قازی و دەیان تیکۆشەر و لەدواییشدا، گەیاندنەوەی سەردی قازی لە تارانەوە بۆ مەهاباد بە حەپسی، لە زیندان توند کران. دادگا سازکرا. ڕایگەیاند کە هەر کەسە سکاڵا و بەڵگەی لە دژی بەندییەکان هەیە ڕاگەیەنی.(٤٣)

بەڵام " ڕووداوەکان ڕەوتی خۆیان بە هێمنی پێوا، هیچ کارەسات و دژە کردەوەیەکی لەم چەشنە نەقەوما."(٤٤) (دیارە کە مەبەستی لە ڕووداوەکانی ئازەربایجانە).

مەحکەمەی بدوی سحرایی بە سەرۆکایەتی سەرهەنگ پارس تبار و دادوەری گشتی سەرهەنگ فیروزی دەستی بە کاری خۆی کرد "تاوانەکان" زۆر بوون: دامەزراندنی جەمهوریەت و بوونە سەرۆکی بەرزکردنەوەی ئالای سێ ڕەنگی کوردستان، بەرگی جەنڕاڵی پۆشین، گۆڕێنی ئالای ئێران و لابردنی نیشانی شێروخورشید، کوشتنی ئەفەسەر و سەربازانی ئەرتەش، کۆبوونەوە و قسەکردن لەگەڵ بێگانە و چوونە باکۆ، بەڵێنی ئیمتیازی نەوت بە ڕووسەکان ... هتد. بەڵگەش سەرجەمی ڕۆژنامە و بڵاوکراوە و وتار و دیدەنی و ئەو نامە و وێنانە بوون کە کەوتبوونە دەستیان.

پێشەوا قازی محەمەد هەر زوو ڕوونی کردەوە کە ئەم دادگایە نایاساییە و دەسەڵاتی ئەوەی نییە موحاکەمەیان بکات، چونکە سەربازییە و ئەمان سڤیلن، لە ڕووی" پارێزەر "و "ماوە"، نایاسایین، بەڵام گوێ لەو قسانە نەگیرا...نەخشەیە و دانراوە... مەحکەمەی بدوی سحرایی دەبێ حوکمی لە سێدارەدان بدا بەسەر قازییەکاندا، ئیتر یاسا و بەرگری و پارێزەر ڕۆڵیان نامێنێ. بۆیە لە ٢٣ی جانیوەری ١٩٤٧دا بڕیاری لە سێدارەدانی هەر سێ سەرکردەکەی کورد درا.

بە ئومێدی ئەوەی لە تاران موحاکەمە بکرێتەوە، داوای چاو پیاخشاندنەوە و دادگای " تەمیز "یان کرد، چونکە وایان مەزەنە کردبوو کە ئەگەر لەوێ بدرێنە مەحکەمە لە ئێعدام ڕزگار دەبن.

مەحکەمەی تەمیزی سەربازی بە سەرۆکایەتی سەرهەنگ عەتایی و دادوەری گشتی سەرهەنگ نیکوزاد و پارێزەران: سەرهەنگ سولح جو، سەرهەنگ نەبەوی، لە ٢٨ی مارسی ئەو ساڵەدا دەستی کرد بە مەحکەمەکردنەوەی پێشەوا و هاوڕێکانی. دادوەری گشتی تاوانەکانی خوێندەوە، هەمان کۆنەکان و تاوانی نوێش: ڕاپەڕینی چەکدارانەی دژ بە دەڵەوتی مەرکەزی بە سووکی ڕوانینە حکومەتی مەرکەزی سووتاندنی ماڵی فەرمانبەرانی دەوڵەت.

پێشەوا لە هەردوو مەحکەمەدا

پێشەوا بەرامبەر تاوانەکان ئازا و لێزانانە لە هەر دوو جارەکەدا بەرگری لە خۆی و هاوڕێکانی دەکرد، چەندین سەعات لەسەر قسە بەردەوام بووە: گوتبووی: "... سەرچاوە و وە ڕۆح هێنەری ئەمن لەم کارە نیشتمان و نەتەوەکەم بووە، هەرچییەکی ئەتانەوێ لەگەڵ مندا بیکەن، بەڵام نەتەوەکەم ئازار مەدەن".

لەو کاتانەشدا هەوڵی ئازادکردنی زیندانییەکانی تری داوە:" کاتێ کە چووم بۆ سەردانی پێشەوا کە سەرهەنگ پارسی تباری دێت پێی دەڵێت: بۆ ئەو خەڵکە و لەخۆڕا گرتووە، ئەوانە هیچیان نەکردوە. ئەگەر کەسێک هەبێ مەسئول و بەرپرس بێ هەر منم".(٤٥)

چیرۆکی مەحکەمەکردنی پێشەوا و هەردوو هاوڕێکەی هەرچەندە کورت و بە چەند ڕۆژی ئەنجام درا، بەڵام سەیر و مێژوویی و بێوێنە بووە. دەنگوباسەکانی لەناو ئەرشیفەکانی ئەرتەشدا زیندانی کراون، کەمێکی لەسەر زاری ئەو فسەرەکان، ئەوەی مەبەستیان بووە بڵاو کراوەتەوە، سەرچاوەیەکی تر، سەروان پەروێزی و شەریفی بووە کە خۆیان ئاگاداری ڕووداوەکانی مەحکەمەکە بوون.

ڕۆژێک سەروان شەریفی دەچێتە ماڵی خێزانی قازییەکان بەدڵ پڕییەوە وتوویەتی:" حەیف بۆ قازی محەمەد، بۆ ئەو پیاو مەزن و ژیر و زانایە، دوێنێ لە کاتی مەحکەمەدا بەبێ کاغەز ٤ سەعات وتاری دا بە زانست و مەنتیقی خۆیەوە هەمووانی حەیران کردبوو ... لە هەموو کەس باشتر قانوونەکانی ئێرانی دەزانی لە هەموو کەسێک باشتر شارەزا بوو لە وەزعی سیاسی ئێران و هەندەران... لە ڕاستەقینەدا قازی بوو کە مەحکەمەی مەحاکەمە دەکرد... دەڵێن هەر لەسەر ئەوەش بووە ناوبراو لە ئەتەرش دەرکراوە بە لێسەندنەوەی هەموو دەرەجەکانی."(٤٦)

دیسان نجفقلی پسیان، سولێمان ح. ئەرشیفی سۆڤیەتی ڕووخاو کەمێ لە ڕووداو و بەسەرهاتەکانی باس دەکەن و دەنووسن:" لە مەحکەمەدا قازی محەمەد پەلاماری بردە سەر سیاسەت و ئاکاری دەوڵەتی تاران و ئەیگوت من لەو قوژبنەی گرتووخانەوە دەنگی خۆم بەرز ئەکەمەوە لە دژی دەوڵەتی تاران و سەرۆکەکانی و ئەڵێم تاوانبار ئێوەن نەک ئێمە... ئێوەن کە وەڵاتتان لێ داگیرکردوین و هێرشتان هێناوەتە سەرمان."

" لەجیاتی ئەمەی کە ئێوە بگیردرێن و مەحاکەمە بکرێن هاتوون لە ماڵی خۆم ئەمنتان گرتووە و لە گرتووخانەتان هاویشتووم... تەواو ئەم بەسەرهاتەی کە ڕووی داوە ئەنجامی سیاسەتی داگیرکەرانەی دەوڵەتە... ئەگەر دەوڵەت تەواو کوردان بە خاین دەزانی دەست لەو مەڵبەندە هەڵگری و ئەگەر بە نیشیمان پەروەریشیان حیساب دەکات با بهێڵن بۆ خۆیان کاروباری خۆیان بگرنە دەست خویانەوە."

" قازی محەمەد لە تەواوی ڕێڕەوی مەحکەمەکەدا زۆر بەجەسارەت و نەترسی و سەربەرزی وتاری ئەدا و جارێک نەدیترا سەری داخا و پەشیمانی لە کردەوەی خۆی بکات."(٤٧)

ئەو هەڵوێستانە و قسە لۆجێکی و یاساییانە، مەحکەمە و سەرکردایەتیی ئەرتەشی نێگەران کردبوو، بەردەوام ئەفسەرانی لێ پرسراو بە بێسیم لەگەڵ مەهاباد دا بوون. پەلەیان بوو لە دەرکردنی بڕیار و جێ بە جێ کردنی، لای ئەوان هەمووی دەزانرا، تەنها ئەو بۆیە یاسایەی گەرەک بوو. تا لە ٣٠ی مارسدا حوکمەکە بە لە سێدارەدان جێگیر کرا هەر کە سەرانی ئەرتەش بڕیارەکەیان پێگەیشت، بەپەلە ئاگاداری مەهابادیان کرد کە ماوەی ٢٤ سەعات دا بڕیارەکە جێ بە جێ بکەن، چونکە زۆری پێنەدەویست لەسەر بڕیاری " ئەعلیا حەزرەت" شای ئێران بوەستن.

ساتەکانی نێوان بڕیار و جێ بە جێ کردن

" بێگومان کە موحاکەمەکردنی سەرکردەکانی جەمهورییەتی کوردستان سەرنج ڕاکێشەرترین و نامۆترین موحاکەمەی سیاسی بوو کە لە مێژووی نوێی ئێراندا بێوێنە بووە".

" جەعفەر میهدی نیا "ی تاران دۆست، بەو جۆرە پێناسەی موحاکەمەکەی پێشەوا و هاوڕێکانی دەکات، لە ڕاستیش دا ساتەکانی نێوان بڕیار و جێ بە جێ کردن، خودی جێ بە جێ کردنەکە، پڕبوون لە ڕووداوی: سەرنج ڕاکێشەر، نامۆ و بێ وێنە، هەروەک موحاکەمەکە، هیچ گومانیشی تیدا نییە کە خوڵقێنەری ئەوانە، هەر دوو لای سەر شانۆ سیاسییەکە بوون، لای یەکەم: پێشەوا و هاوڕێکانی کە لە مەڵبەندی نیشتمان و نەتەوەپەروەری، ویژدان و یاسا و دادوەری، خاوەن گفت و بەڵێن و ڕاستگۆیی، ئارام و ئاساییش و ئازایخواز، مرۆڤدۆست و زوڵم لێکراو، نیشتمان و ماف زەوتکراوەوە ڕەفتاریان دەکرد. لای دووەمیش: ڕژێمی تاران و سەرانی، کە تەواو بە پێچەوانەوە بوون.

با لێرەدا، کورت و پوخت، چەند نموویەک لەو ڕاستییە وەک نموونە بخەینە پێش چاو:

ڕۆژنامەی " جهان پاک " دوای بڵاوبوونەوەی بڕیارەکە نووسیبووی: قازی محەمەد و سەیفی قازی و سەدری قازی کە بە ئیعدام مەحکووم کران ئەعلیا حەزرەت بۆ دڵنوازیی کوردەکان عەفووی کردبوون."(٤)

ئەو درۆیەی ڕۆژنامەکە سەرچاوەکەی سەرۆک وەزیران و شای ئێران بوو. کاتێ سەدری قازی خۆی دەگەیەنێتە تاران، تا قوام ببینێ بەڵکە بەڵێن و وادەکانی وە بیر بێت، هەموو داواکەی دێتە سەر ئەوە کە کارێ بکات بەڵکە نەنێردرێتەوە مەهاباد، چونکە لەوێ ئیعدام دەکرێ. قوامیش دەڵێ: " دەزانیت کە گوشاری سەربازەکان زۆرە، ئەگەر تۆ نەچێتەوە مەهاباد وا خراپ تێدەگەن کە من پەیوەندیم بە فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجانەوە هەیە باشتر وایە تۆ بگەڕێیتەوە مەهاباد تا منیش لێرە بە کاری ئازادکردنی ئێوە هەستم."(٤٩) ئەوە لە کاتێکدا سەرۆک وەزیران دەیزانی چی دەکرێ و چۆن ڕووداوەکان دەخولقێنرێن هەر خۆشی دەیزانی لەو ساتانەشدا چاوەڕوانیان دەکرد کە سەدر بێتە دەرێ و بیگرن. با لە سەرۆک وەزیرانەوە بچینە لای شا و بزانین ئەم چۆن گفت و بەڵێنی خۆی دەخاتە ناو تورەکە مێژوویینەکەی ئەو نەریتە نەفرەتلێکراوەوە.

ئارچی ڕۆزوڵت ئەفسەری موخابەراتی لە سەفارەتی ئەمریکا لە تاران لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا دەنووسێ:

" قازییەکان لە مەهاباد، لە ٢٣ی جانوەری، لە مەحکەمەیەکی عەسکەری ئاشکرادا محاکەمە کران و حوکمی ئیعدامیان درا. لەگەڵ ئەوەشەدا، جێ بە جێ کردنی حوکمەکان لە لایەن تارانەوە دواخرا، لەبەر ئەوەی کە پێخۆش نەبوون لە ڕاستەی جەنگەی وتووێژی ناسک لە تەک شوورەییەکاندا لەمپەر و تەگەرەی بێتە سەر ڕێ. ماوەیەکی کورت بەر لەوەی لە فیبریوەری ١٩٤٧دا تاران بەجێ بهێڵم، ژنڕال رزم ئارار چووبوو بۆ مەهاباد، ئەمن وای بۆ چووم کە مەبەستی لەو

سەفەرە بۆ چاودێریی ئیعدام کردنی برایانی قازی بێ. جا بۆیە ئەمن بە پەلە خۆم گەیاندە لای سەفیر " جورج ئاڵین " بۆ ئەوەی بزانم ئەو لەم بارەیەوە چی لە دەست دێ.

جورج ئاڵین پێی گوتم: " ئەتۆ بۆچی ئەوەندە بە تەنگ چارەنووسی قازییەکانەوەی؟ دەبێ لە بیرمان نەچێ کە ئەوان لەتەک شوورەییەکاندا هاوکارییان دەکرد."

ئەمن وەڵامم دایەوە: " ئەمە ڕاستە، بەڵام ئەوان لە بناوانەوە ناسیونالیست بوون وە بۆ باشتر کردنی وەزعی گەلی خۆیان ئەوەی لە دەستیان بهاتبا دەیان کرد، ئەگەر ئەوان ئیعدام بکرێن، لە چاوی کوردە ناسیونالیستەکاندا لە هەموو شوێنکیدا ئێمە وەک بەشێک لەم دڕندەییە دادەنریین."

" باشە، ئەتۆ دەڵێی ئەمن لەم بارەیەوە چی بکەم؟"

" من پێم وایە ئەتۆ دەبێ داوا لە شا بکەیت کە فەرمان بدا بە رزم ئارا بۆ ئەوەی قازییەکان بهێنرێن بۆ تاران و لە دادگایەکی عادیلانە و کراوەدا محاکەمە بکرێن."

لەسەر ویستی سەفیر، دەستبەجێ کاتی پێدرا کە چاوی بە خاوەن شکۆ شا بکەوێت، لەم دیدەنییەدا شا هیوای دەربڕی کە دادگا عەشیرەتییەکان باشتر بەڕێوە بچن وە لەمانە محاکەمەی کوردەکان. پاشان ئاڵین بە شای گوتبوو، ئەگەرچی قازییەکان هاوکارییان لەگەڵ شوورەوییەکاندا کردووە، بەڵام ئەوان کارێکی زۆریشیان بۆ بەرەوپێش بردنی خوێندەواری و پەروەردە کردووە، شا قسەکەی پێ

دەبڕێ و بە بزەیەکەوە دەڵێ: لەوە دەترسێی فەرمانی تیرباران کردنیان بدەم. چ ترسی وات نەبێ ئەمن نایان کوژم.

لە ٣١ی مارسدا قازییەکان لە شەبەقی بەیاندا بە فەرمانی خاوەن شکۆ شاهەنشا لە دار دران.

مرۆڤ بەم ئاکامە دەگا کە لەوانەیە هەر دوای ئەوەی کە سەفیرەکەی ئێمەی لا چۆتە دەرەوە و دەرگای لەسەر گاڵە دراوە، فەرمانی ئیعدام کردنی قازییەکان ناردبێ.(٥٠)

بەرەو سێدارە

ڕووداوەکان بەو جۆرە گوزەریان پێ دەکرا. کۆمار ڕووخێنرا مەهاباد داگیرکرایەوە، ناوچەکە خرایەوە ناو زیندانە گەورەکە، پێشەوا و سەدر و سەیف چاوەڕوانی ئەنجامدانی بڕیاری مەحکەمە دەکەن، بەڵام نەیاندەزانی وا زوو.

پێشەوا قازی محەمەد

هەر ئەو ڕۆژە لە شەوەزنگدا کە خەڵکی مەهاباد لە شیرینەی خەودا بوون ژیانیان کۆتایی پێدەهێنرێ.

جارجار تروسکەیی هیوا وەک بروسکەیەک لەناو بیرە ژاکاوەکاندا گوزەری دەکرد، بیر و گیانیان شەکەتی ناو مەحکەمە و هەڵمەتی هۆش و لەش لە دژەکرداری دەرپەڕانی ڕستەی " کوردی سەگ سیفەت" بە ڕووی پێشەوادا، مەرەکەبی بڕیار وشک نەبوو، لەپڕ بەو نیوەشەوە یەکێک خۆی کرد بە ژووری زیندانەکەیاندا: خۆتان ئامادە بکەن، چونکە دەوڵەت بڕیاری داوە بنێردرێن بۆ تاران. ئەم هەواڵە کە هەمیشە بیری داگیرکردبوون، بۆ ئەو ساتە وەک مژدەی سەرفرازی وا بوو بۆ ئەوان. کەوتنە ئەملا و ئەولای یەکتر ماچ کردن، داوایان کرد ڕێگایان بدەن داوای پوڵ بکەن بۆ خەرجی، وەرام درانەوە کە دەوڵەت بەوە هەڵدەستی.

پێشەوا ئامادە بوو. برا. سواری لۆرییەکی پڕ لە چەکدار کرا، گوایا دەبرێ تا کەمە لێکۆڵینەوە و ڕێکخستنی پێویستی سەفەر ساز بکرێ، لەبەر بینایەکی چەند دەرگا لە گوشەیەکی چوار چرا، دابەزێنرا، بۆ خانووەکە، رووەو ژوورێکی ڕووناک. کە کرا بە ژووردا، ئیتر تێگەیشت کە لە دواساتیش دا درۆیان لەگەڵ کرا. " مەلا سیدقی " لە پشت مێزێک کە قورئانێکی لەسەر دانرابوو، سەرۆکی تەندروستی، و سەرهەنگ نکوزاد و هی تریش، نکوزاد بڕیارەکەی مەحکەمەی خوێندەوە و گوتی: بڕیاریشە کە دەبێ هەر ئێستا حوکمەکە ئەنجام بدرێ، بۆیە هەر داوا و وەسییەتێکت هەیە بینووسە.

لەسەر وەسیەتنامەکەی پێشەوا، چەن ڕیوایەتێک باس، دەکەن. لەمەڕ هەندێ لە ناوەڕۆکی " جەعفەر میهدی نیا " و " ڕۆژنامەی مەرد ئێمروز " نووسیویانە کە بەشێک لە وەسیەتەکە: تەرخان کردنی بەشێ لە سامانی بۆ دروست کردنی قوتابخانە و نەخۆشخانە بۆ خەڵکی کورد لە مەهاباد تەرخان بکرێ، کوردی نەسیحەت کرد بە یەکێتی و شتی لەو بابەتانە."(٥١)

هەرچی دوکتۆر ڕەحیمی قازی هەیە دەڵێ: بە گوێرەی وێژراوی ئەفسەرەکان قازی محەمەد دوو وەسیەتنامە ئەنووسێت. یەکیان لەمەڕ ماڵ و منداڵ و ئەوەی تریش لەمەڕ مەسەلەی سیاسی. ئەمەی کە مەڕ ماڵ و منداڵە ئەیدەن بە خێزانی قازی، بەڵام ئەوی دیکەیان نەدابوو و ئێستاش مەعلووم نەبوو کە قازی لەوێدا چی نووسی بوو. لە وەسیەتنامەکەی لەمەڕ ماڵ و منداڵ کە روونووسەکەی بە دەستی ئێمەوەیە چەند دێڕێکی مەبەستی سیاسیی تێدایە کەوا لە ژێرەوە هەر چۆنێکی کە نووسیویەتی ئەیخەینە پێش چاوی خوێندەواران: "... بەو هەموو هۆیەوە کە لە ئیختیاری مندا بوو ئەگەر شەڕم کردبا ڕەنگ بوو تێنەشکێین، بەڵام بۆ ئەمەی کە مەهاباد وێران نەبێت و بۆ خاتری تێدانەچوونی خەڵک شەڕمان نەکرد. بەو هەموو ماشێن و هەلانەی کە لە ئیختیارم دا هەبوو ئەمتوانی لە مەهاباد هەڵێم و دوو جاریش لە وتارەکانی خۆمدا بە خەڵکی مەهابادم گوت، ئەمن دەمزانی ئەگەر هەڵێم ئێرەش وەکوو تەورێزی لێ دەهات و تووشی کوشتار و تالان و بڕۆ دەبوو. ئەمن بە خەڵکم ڕاگەیاند کە ڕەنگە بمگرن و بشمکوژن، بەڵام بۆ ئەمەی نامووسی خەڵکی بپارێزدرێت و

تالآن نەکرێت هەڵنایەم و خۆم بە قوربانی ئێوە دەکەم. ئەوا ئەمن بە عەهدی خۆم وەفا ئەکەم و تا ئێستاش لە مێژوودا نەدیتراوە کەسێک فیداکارییەکی وای کردبێت. هەڵبەت لەسەر ئێوەش پێویستە نیسبەت بە خزم و کەس و کاری من وەفادار بن و تۆڵەی منیش بستێننەوە."(٥٢)

لە دواییدا کاتی جێ بە جێ کردنی ڕێوشوێنی ئیسلامی بۆ خۆ ئامادەکردنی مردن هات. ئینجا لەو دەرگای لەسەر مەیدانی چوار چرا بوو هێنرایە دەرێ، ڕاستەوخۆ چاوی بە هەر سێ سێدارەکان کەوت. گوتی: سێدارە لە ئیسلامدا مەکروهە و گوللە بارانم بکەن. وەرامیان: بڕیار هەر سێدارەیە و دەبێ هەر وا بکرێ.

لە سەعات سێ و دە دەقیقەی ڕووەو بەیانیی ٣١ مارسی ١٩٤٧ تەرمی پێشەوای نەتەوەی کورد بە سێدارەوە شۆڕبووەوە، دوای سێ و چوار دەقیقەیەک گیانی نەمری ڕوەو بەهەشتی ئەزەلی، ناوی پیرۆزی بەنەمری و مێژووی پڕ لە شانازیی بۆ کورد مانەوە.

بە هەمان ڕێگا و شوێن سەیفی قازی بەرەو سێدارە بەڕێ کرا، هەر کە پێی نایە ئەم دیو دەرگای سەر زەوی چوار چرا و لاشەی پێشەوای بینی کەوتە پەلامار و نەعرەتە... وەک شێر هاواری دەکرد: بژی پێشەوای کورد، بژی سەربەخۆیی میللەتی کورد. دەگوترێ زۆر لەو دەورووپشتە، لە نەعرەتەی سەیف وەخەبەر هاتن. دوای پەتی سێدارە لە مل کردن و بەردانەوەی، پەت دەپچڕێ... بەڵام زۆرداران بەوەش وازیان لێ ناهێنا، سەریان خستەوە سەر سێدارە و ئەویش گیان و ناو و شانازیی، ڕێوشوێنی پێشەوای هەڵگرت.

سەدری قازیش بەو جۆرەی ئەوانی لەگەڵ کرا و بە هەمان شێوە لە سێدارە درا و ناو و مێژووی ژیانی بە شانازییەوە بۆ کورد بەجێ هێشت و گەیشتە سەر کاروانی شەهیدان.

مەهاباد: گوڵگۆی، پێشەوا ـ سەیفی قازی و سەدری قازی

دەمێنێتەوە سەر پرسیارێک کە ئارچی ڕۆزولت لە کۆتایی باسەکەی لەسەر مەهاباد بۆ ئایندەی کوردی بەجێی هێشتبوو کە دەڵێ: دەبێ داهاتوو ئەوەمان بۆ ڕوون بکاتەوە کە ئایا لە شوێنێک دا کە خەڵکەکەی مرید و لایەنگری ڕێبەرانی مەزهەبی و سەرۆک

عەشیرەتەکانن و ناسیونالیسم بۆیان دیارەدەیەکی نەناسراوە، جووڵانەوەی کوردی شتێکی پراکتێک و گونجاوە...؟(٥٣)

پرسیارێکی تەواو گونجاو لەگەڵ سەرەنجامی یەک لە دوای یەکی ڕاپەڕین و شۆڕشەکانی کورد. بەڵام کام جووڵانەوە؟ یان کام شێوە و ڕێبازی خەبات؟ چونکە هیچ گومان لەودانییە کە ئەو بار و دۆخە خراپەی کوردی تیا قەتیس کراوە، بەبێ بوونی کورد خۆی، بێ خواست و ویست و خەبات و دروشم و ئامانجی خۆی، بۆ خۆی، گۆڕان نایەتە ئاراوە.

بۆیە ئەم بوون و جووڵانەوەیە بۆ ئەو گۆڕانەی کە دەبێ کورد بگوێزێتەوە بۆ مەڵبەندی ئازادی و سەرفرازی و دەوڵەتی نەتەوایەتی خۆی زۆر پێویست و پراکتیکیشە، بەڵام چۆن و لەسەر چی ڕێباز و هەلومەرجێ؟ خۆ ئەگەر مەبەستیش لەوە جووڵانەوەی چەکدار و شۆڕشە، شێوە و ڕێبازی خەباتە، وا پرسیارەکە پێویستی بە هەڵوێستەیێکی هۆشیارانە هەیە.

سەبارەت بەو هەموو زیان و کارەساتانەی سەرەنجامی هەر یەک لەم جۆرە جووڵانەوانە بوون، دەبێ هێزە سیاسییەکانی کورد، لەناو لێکۆڵینەوەیەکی هەمەلایەنەی ورد وبابەتی و زانستییانەی ڕابردوودا، بکەونە سەر ڕێبازی دانانی ستراتیجێکی یەکگرتوو بۆ جووڵانەوەی نیشتمانی کوردستان. بە ڕەخساندنی بەرەیەکی یەکگرتووی سەرتاسەری، بە تێگەیشتنی واقیعی هەر بەشە، گەنجاندنی خەباتی پلەیی، دروشم و ئامانجی پلەیی لەگەڵ جووڵانەوەی سەرتاسەری و ستراتیجییەکەیدا.

ئەمەیە کە دەبێ هێزە سیاسییەکانی کورد کاری بۆ بکەن و نەیەڵن لەوە زیاتر کات بەسەربچێ، هێز و توانا بە هەدەر بڕوات، لەوە زیاتر کورد تووشی زیان و کارەسات و شکستی و هەرەس ببێت. بەتایبەتی بۆ ئەمڕۆی کورد کە هەلێکی مێژوویی بۆ ڕەخسێنراوە، وا لەناو هەمان سەرچاوی بیری پرسیارەکەوە، کورد خۆی نەک دوژمنەکەی خەریکە لەناو شەڕی خۆکوژیدا کۆتاییی پێ دەهێنێ.

پەراوێز و تێبینییەکان:

١ـ بۆ سەرنجدان لە لایەنی نێگەتیڤی ڕۆڵی سەرکردایەتی کۆمار، بڕوانە ئەو نووسینەم کە لە ژێر سەرباسی تێڕوانینێکی سەردەم لە کۆمارەکەی مەهاباد، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە ٥٩٢ و ٥٩٣ لە ١٩٩٤/١/٢١دا بڵاوکراوەتەوە.

٢ـ ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ٢٥، ١٧ی جانیوەری ١٩٤٦. ژمارە ٤٧، ٤ مەی ١٩٤٦، نووسینەکەی ئەم ژمارەیەی دوایی (٤٧)، بە بۆنەی ٤٦ هەمین ساڵەی لە دایک بوونی پێشەواوە بووە، کە لەو ساڵەدا ڕێکەوتی یەکی ئایاری کردووە، بۆیە وێنەی پێشەوا و هەڵبەستیشی بەو بۆنەیەوە بڵاوکردبۆوە.

٣ـ ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ٢٥

ـ ئارچی ڕۆزوڵت، کۆماری کورد لە مەهاباد، خالیدی عەزیزی لە ئینگلیزیەوە کردوویەتی بە کوردی، ١٩٩١.

ـ نەجفقلی پسیان، از مهاباد خونین تا کرانهای ارس، تهران ١٣٢٨

ـ جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی قوام السلطنه، چاپ دوم ١٣٦٦

تێبینی: هەرچەند ئەم دوو نووسەرەی دوایی، ڕژێم دۆست بوون، دیسان هەر نەیانتوانی هەندێ ڕاستی بشارنەوە. ئارچی روزولت ئەفسەری مخابەراتی سەفارەتی ئەمریکا هاوکاری ڕژێم بوو، بەڵام گەلێ ڕووداو و ڕاستی گرینگی لە نووسینەکانیدا خستۆتە ڕوو، وەک

هەندێک لەم لێکۆڵینەوەیەدا دەبینرێن، نووسینەکانی بوونەتە سەرچاوەیەکی گرنیگ بۆ ئەو ئەزموونە.

٤ـ بابا مردوخ روحانی، تاریخ مشاهیر کرد، بخش دوم، جلد سوم، تهران ١٣٧١، ل ٦٠٢

٥ـ نجفقلی پسیان، سەرچاوەی نابراو، ل ٥

٦ـ ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ١٠ ـ ١١ جانیوەری ١٩٤٦

٧ـ عبدالرحمن قاسملو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادیا، ١٩٨٥، ل ٧٣

٨ـ ئەو دانیشتنە بە ئامادەبوونی دکتۆر ئەمیری حەسەنپوور، کاک زاگرۆس و بەندە لە ماڵی مامۆستای نێوبراو لە شاری ڤێستەرۆس ساز کرابوو، گەلێ زانیاریی بەکەڵکمان لە مامۆستا بیست و لە لایەن کاک ئەمیرەوە تۆمار کران.

٩ـ ئارچی ڕۆزوڵت، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٧ و ٣٨

١٠ـ کەریمی حیسامی، کاروانێک لە شەهیدانی کوردستانی ئێران، ١٩٧١، ل ١٠ ـ ١١

١١ـ

William Eagleton, The Kurdish Republic of 1946, London – 1963.P. 133.

ـ مەحموود مەلا عیززەت، کۆماری میللی مەهاباد کوردستان ١٩٨٤، سوئید ١٩٨٦، ل ٧٠. دەقی ئەو سەرچاوەیەیە.

١٢ـ هێمن، تاریک و ڕوون، ١٩٧٤، ل ٢٢ ـ ٢٣

١٣ـ ڕۆژنامەی کوردستان، ئورگانی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان، ژمارە ٣٠٢، شەممۆ ٦ خەزەڵوەری ١٣٢٩

ـ دوای ڕووخاندنی کۆماری کوردستان، ئەو ڕۆژنامەیە وەک لاپەڕی چوارەمی ڕۆژنامەی ئازەربایجان لە باکۆ بە سەرپەرشتیی کۆمەڵێ لە ڕوشنبیرانی کورد بەتایبەتی دکتۆر ڕەحیمی قازی و دکتۆر عەلی گەلاوێژ، لە چاپ دەدرا. یەکەم ژمارەی لە ژمارە ٢ی ڕۆژنامەی ئازەربایجان ١٤ی ئازەری ١٣٢٦، ٥ نوڤامبەری ١٩٤٧دا بووە. چەندین ساڵی دەوام کردووە.

١٤ـ دوکتۆر ڕەحیمی قازی: باسێک لەمەڕ موحاکەمەی پێشەوا قازی محەمەد، ل ٤٥ م ٤٦

١٥ـ ئارچی ڕۆزوڵت: ک .ک. لە مەهاباد، ل ٤٣

١٦ـ

Natinoal Encyklopedin – Band 7 – Höganäs 1992

ـ مەحموود مەلا عیززەت، سەرنجی لە شۆڕش و دیپلۆماسیەتی کورد لە ناو باری جیۆپۆلیتیکی کوردستان دا، گۆڤاری پەیڤ، ژمارە ٧، ئاداری ١٩٨٨، ل ٧٨١ ـ ٧٩١

١٧ـ جگە لە کوردستانی فێدراڵی، ئەمەش بارێکی نائاسایی ناوچەکە، هەڕەشەی ناوچەیی و شەڕی کوێت، خواستی خۆرئاوا، بە

سەرۆکایەتی ئەمریکا، بۆ خۆڵقاندنی ناوچەیەکی ئارام بۆ پاراستنی کورد لە هەڕەشەی لەناوبردن، دوای کۆچڕەوە زیاتر لە دوومليۆنييەکەی سەرەتای بەهاری ١٩٩١ خۆڵقاندوويانە، دیارە ئەمەشیان لەناو بڕیار و نەخشەیەکی دیار و داڕێژراو و ئاسۆڕووندا نییە، بۆیە ئەو حکوومەتە لەناو چەندین کێشەی خۆیی و هەرێمی و نێودەوڵەتاندا دەژی و هەڕەشەی چەند لایەنەی بەردەوام لەسەرە. کە هەرە گەورەکەیان ئەو شەڕە ناوخۆییەیە کە لەو سەرچاوانەوە دروست بووە و بۆتە گەورەترین هەڕەشە لەسەری.

١٨ـ

Farideh Kooli – Kamali Deh kord. The republic of Kurdistan – Its Rise and Fall – 1988 – p .24

١٩ـ جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٥٠٠

٢٠ـ جعفر مهدی نیا، هەمان سەرچاوە، ل ٤٩٠

٢١ـ کورد لە یاداشتەکانی قوام السلتەنەدا، ڕۆژنامەی هەرێم ژمارە ٢٧ـ ١٩٩٣/٦/١٠

ـ محەمەد موکری، ئەو بەشەی لە کتێبی " زندگی سیاسی قوام السلتەنە " چاپی دوم، تهران، ١٣٦٦، لە نووسینی جعفر مهدی نیا، وەرگێڕاوەتە سەر کوردی، بەڵام لەژێر ئەو سەرباسەدا.

٢٢ـ بڕوانە ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە (٦٩)، ٣٠ پۆشپەڕی ١٣٢٥

٢٣ـ بابە مردوخ روحانی، سەرچاوەی ناوبراو،ل ٦٠٤

٢٤ـ بابە مردوخ روخانی، هەمان سەرچاوە، ل ٦٠٦

٢٥ـ جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو،ل. ٥١٨

٢٦ـ بۆ سەرنجدان لە وتار و سەرجەمی کار و کردەوەی تۆمارکراوی پێشەوا، بڕوانە ڕۆژنامەی کوردستان کە لە سەردەمی ژیانی کۆماردا لە چاپ دراون. بۆ ئاسانکردنی وتارەکان لە گەیشتنیان بە دەستی خوێنەر، کاک حەسەنی قازی، زۆر لەو وتارانەی ڕۆژنامەی کوردستانی دەرهێناوە، ڕستە و وشە نادیار و کوژاوەکانی ساغ کردۆتەوە و لە نامیلکەی " ڕوانگای پێشەوا ١٩ بابەتی ڕۆژنامەی کوردستانی ١٩٩٤ "دا بڵاوکردۆتەوە.

٢٧ـ مەحموود مەلا عیززەت، دەوڵەتی جەمهووری کوردستان، نامە و دکۆمێنت، بەرگی یەکەم، سوئید ١٩٩٢، ل. ١٩٤، نامەی ژمارە ١٣٢.

٢٨ـ بڕوانە ڕۆژنامەکانی کوردستان:

ـ مەحموود مەلا عیززەت، د.ج.ک.ل: ٥٥، ٦٢، ٦٣، ٦٤و سەرجەم ئەو نامانەی پەیوەندیان بەوانەوە هەیە.

٢٩ـ دوکتۆر ڕەحیمی قازی باسێک لەمەڕ مەحاکەمەی پێشەوا قازی محەمەد، مەهاباد، ١٣٥٩، ل.١٢

ـ مانای شیعرەکە: ئەگەر سەر لەسەر بنێیین و پشت لە دوژمن بکەین لەوە باشترە تاقە کەسێ بە کوشتن بدەین.

٣٠ـ دکتۆر ڕەحیمی قازی، هەمان سەرچاوە، ل١٣.

٣١ـ عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٥٦ ـ ٥٧

ـ جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو

ـ ئارچی ڕۆزوڵت، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٠

ـ پێشەوا قازی، وەک ناڕەزایی لەو ڕێککەوتنەی نێوان تاران و تەورێز بەو سەففەرە هەستا و ئەو پرۆژەیەی خستە بەردەم سەرۆک وەزیرانی ئێران. هەیە دەڵێ ئەوەی پرۆژەیەکی قوام السلتەنە بووە و دەبوو ئوستاندار لە سنەوە سەرپەرشتی ئوستانەکەی بکردایە... گوایا پێشەوا ڕەفزی کردووە.

٣٢ـ ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە ٣٩٠، ١٩٩٣/٥/١٧

ـ لام وایە کوڕی ڕەش (عەلی کوڕی پێشەوا قازی) غەدر لەو دکۆمێنتە گرینگە دەکات ئەگەر لەوە زیاتر بە حەپسکراوی بیهێڵێتەوە. دیسان بۆ وەسیەتنامەکەی پێشەوا.

٣٣ـ بڕوانە: دکتۆر ڕەحیمی قازی، قازی محەمەد و مەسەلەی خودمختاری کوردستانی ئێران، ١٣٥٦، ل٣٢

٣٤ـ بۆ سەرنجدان لە دەقی پەیمانی نەوت، بڕوانە: مەحموود مەلا عیززەت، ک. م. م، ل ١٥٩ ـ ١٦٢، سليم طه التكريتي، معركه النفط في ايران، بغداد، ١٩٥١،ص ١٠٩ ـ١١٢

٣٥ـ عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو،ل ٦٠ـ ٦١

٣٦ـ ئەبولحەسەنی تەفرەشیان، پاشەکێشەی بارزانییەکان لە کوردستانی ئێران، وەرگێڕ حەسەنی سەیف قازی ١٩٨٧، ل ١٦ ـ ١٧. ئەو نووسینە بەشێکە لە کتێبی (قيام افسران خراسان) ١٩٧٧، کە

ناوبراو نووسیوێتی، ئەم خۆی ئەفسەرێکی کۆماری ئازەربایجان بوو. لەگەڵ چەند ئەفسەرێکی تر و دوو تۆپ نێرابوون بۆ کوردستان بۆ بە هێزکردنی بەرەی جەنگ.

٣٧ـ هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٢٧ ـ ٢٨

٣٨ـ عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٦٨ ـ ٦٩

٣٩ـ کوردستانی نوێ، ژمارە ٣٩٠، ١٩٩٣/٥/١٧

٤٠ـ عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٦١. داخم ناچێت کە دکتۆریش یەکێکە لەوانەی کە ئەو ناوەی بۆ ڕووخاندنەکەی کۆمار بەکار هێناوە. دیسان لە بەکار هێنانی هەمان " زاراوە "دا بۆ هەرەسی شۆڕشەکەی ئەیلول ١٩٦١، لە ١٩٧٥دا هەمان بۆچوون جێگەی خۆی دەگرێ.

٤١ـ احمد شریفی، عشایر بارزان، ل ٤٥

٤٢ـ نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکوومەتی کوردستان، کورد لە گەمەی سۆڤیەتیدا، ئوتریخی ١٩٩٣، ل ٢٦٥

٤٣ـ ئارچی ڕۆزوڵت، ک . ک . لە مەهاباد، ل ٥١

٤٤ـ ئارچی ڕۆزوڵت، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٥٢

٤٥ـ کوردستانی نوێ، ژمارە ٣٩٠، ١٩٩٣/٥/١٧، " دیدەنی کوڕی ڕەش " دکتۆر ڕەحیمی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ١٠ـ١١

٤٦ـ دکتۆر ڕەحیمی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٣، ٣٤

٤٧ـ دکتۆر ڕەحیمی قازی، هەمان سەرچاوە، ل ٩ ـ ١٠. دکتۆر ئەو بڕگەیەی دوایی لە " ئارشیوی دەوڵەتی شوورەی " دەرهێناوە، بەڵام بەداخەوە ئاماژەی بۆ جۆری ئەرشیفەکە و ژمارە و شوێنی نەکردووە.

ـ بۆ زانیاریی زیاتر دەربارەی ئەو مەحکەمانە، بڕوانە ئەم سەرچاوانەی لەم باسەدا ناویان هاتووە.

٤٨ـ بە کورتی هەڵکەوتی دێرێکی لە ڕۆژنامەکانەوە، وەرگێری: حوسین حەزنی موکریانی. ٣ نشرەی دەنگی گێتی تازە، ١٩٧٤، چاپخانە معارف، بەغدا، ل ٣ . لە ڕۆژنامەی جهان پاک، ژمارە ١، وەرگیراوە.

٤٩ـ جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٥٤٤

٥٠ـ

Archie Rooseult –For Lust of knowing, memoirs of an intelligence office, George weiden feld+Nicolson, limited, London-1988.p.287-288

٥١ـ روزنامە " مرد امروز " ٢٣ آذر ماه ١٣٣٥

ـ جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٥٥٢

٥٢ـ دکتۆر ڕەحیمی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٨ ـ ٣٩

٥٣ـ ئارچی ڕۆزوڵت، کۆماری کورد لە مەهاباد، ل ٥٧

سەرنج: لە دەقە وەرگێڕاوەکانی هەندێ سەرچاوەدا زۆر جار لە نێوان دوو وشە یان دوو ڕستەدا چەند نوختەیەک بەم جۆرە دانراوە ... واتە لەو شوێنانەدا یان وشە یان ڕستەی تر هەیە و بە پێویستم نەزانیووە بنووسرێ. تکا لە خوێنەری بەڕێز دەکەم لەوە ئاگادار بێت.

سەرچاوە: گۆڤاری مامۆستای کورد، ژمارە ٢٤ و ٢٥ زستان و بەهاری ١٩٩٥

سپاس بۆ سیمین ئیفتیخاری کە بەسەر هەڵە نووسینەکاداندا هاتەوە و یارمەتێکی زۆری کردم.

فاڕووق فەرهاد ٢٠٢١/٣/٢٣ سوئید